

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

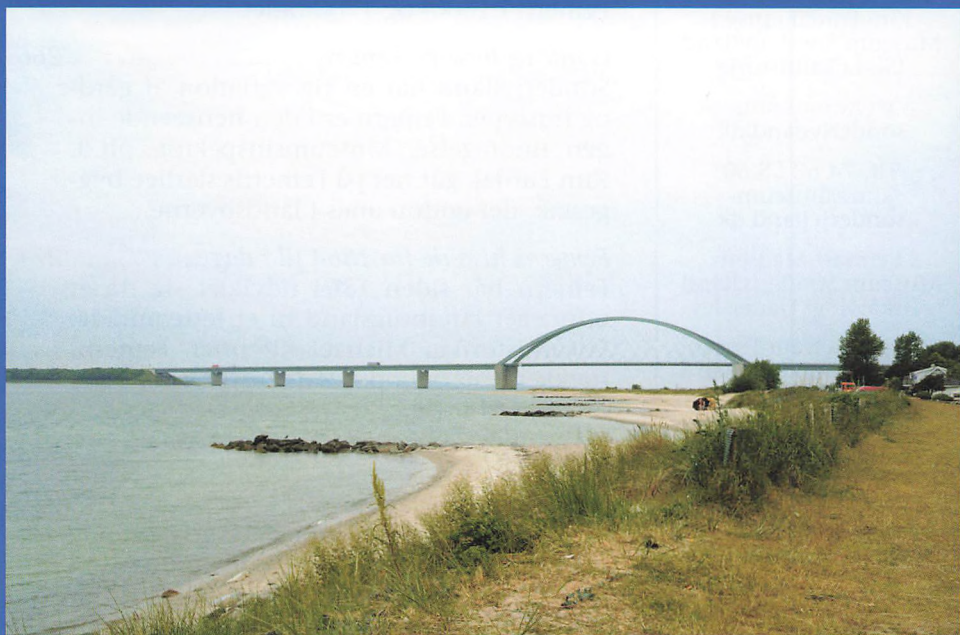
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

Tema • FEMERN

7 • 2016

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt

Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion

Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Sønderjysk
KULTUR·
fællesskab

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Glambek - borgen på Femern 243

Det er knap til at se for den forbipasserende, men tæt ved kurbadet Burgtiefe ligger ruinerne af borgen Glambek. Overinspektør Lennart S. Madsen har set nærmere på borgen, der i begyndelsen af 1400-tallet var et vigtigt fæstningsanlæg.

Femerns særlige forvaltningshistorie 251

Femern har en forvaltningshistorie, som på flere måder adskiller sig fra resten af hertugdømmet Slesvig. Ph.d. Gerret Liebing Schlaber udreder trådene i en indviklet historie.

Fribønder og fællesskab. Landbosamfund og landbrug på Femern i 1600- og 1700-tallet . . 260

Femern var et frodigt og rigt landbrugssamfund, som på mange måder var noget for sig selv i forhold til sine nærmeste omgivelser. Overinspektør Carsten Porskrog Rasmussen, tegner et billede af landbrugssamfundet på Femern i 1600- og 1700-tallet.

Gårde og huse på Femern 266

Sønderjylland har en rig variation af gård- og hustyper. Femern er i den henseende ingen undtagelse. Museumsinspektør, ph.d. Kim Furdal, går tæt på Femerns særlige byggeskik, der endnu anes i landsbyerne.

Femerns historie fra 1864 til i dag 271

Femern har siden 1864 udviklet sig fra et udpræget landbrugsland til et ferieområde. Lokalhistoriker Michael Kirchner, Femern, trækker linjerne op i øens historie fra 1864 og frem til i dag.

Det sker - i Museum Sønderjylland 276

Bagsiden om forsiden 280

Femern har været ombejlet af skiftende magter frem til øen blev en del af Preussen i 1867. Carsten Porskrog Rasmussen rider øens spegede tilhørsforhold op frem til inkorporationen i 1721.

Forsidebilledet: Broen over Femernsund fra fastlandet til Femern kaldes 'bøjlen' efter dens form.

Foto: Kim Furdal.

Glambek - borgen på Femern

Af Lennart S. Madsen

Tæt ved kurbadet Burgtiefe ligger ruinerne af borgen Glambek. I dag er de næsten fuldstændigt overgroet, men borgen var i begyndelsen af 1400-tallet et vigtigt fæstningsanlæg. Overinspektør Lennart S. Madsen har set nærmere på borgen og dens betydning frem til begyndelsen af 1600-tallet.

INDTIL DEN DANSKE / TYSKE kolonisation af Femern tog fart i løbet af 1100-tallet, var Femern beboet af en slavisk befolkning. Deres landsbyer, der ikke kendes ret godt, synes alle at have ligget inde i landet trukket bort fra havet. På øen fandtes tidligere desuden to forsvarsanlæg, der stammede fra den ældre middelalder. Det første er det nu helt forsvundne voldanlæg Ohlenborg, der lå ved vandet, godt 1 1/2 km øst for Puttgarten. Da navnet Puttgarten er slavisk (pod gorod) og betyder 'ved borgen', går man ud fra, at dette var en slavisk borg, en af de talrige slaviske borge fra den tidlige middelalder i det østlige Holsten.

Borgen ved Burg

Den anden er et ligeledes helt forsvundet voldanlæg i udkanten af Femerns eneste middelalderlige købstad, Burg. Borgen nævnes første gang i Kong Valdemars Jordebog 1231 med betegnelsen "castrum imbrisiae" (= Femerns borg). Allerede på dette tidspunkt må byen og borgen have båret det samme navn. Senere omtales lokaliteten som 'Burghaebý' (1320/21), 'in castro' (1328), 'Borgh'

(1329) og endelig 'Densche Borg' (1400). Det er sandsynligvis med udgangspunkt i denne borg, at den danske konge annekterede Femern, oprettede nye landsbyer og etablerede købstaden Burg. Der vides dog næsten intet om borgen, og den kan meget vel være en ældre slavisk borg, der er blevet overtaget af danskerne. Den vides at have ligget nogle hundrede meter vest for Skt. Nicolai Kirke i Burg, ved den sydlige bred af en lavning eller en kanal, der har udgjort Burgs ældste havn. Dele af denne havn blev udgravet i 2005. Havnen havde via en muligvis delvist kunstigt anlagt kanal, den såkaldte Seegergraben, forbindelse til et nor, Burger Binnensee. Dette nor, der ligger syd for Burg, kom i løbet af 1200-tallet til at rumme byens havn, da forbindelsen ind ad Seegergraben til byen efterhånden blev umulig. Borgen i Burg omtales som nævnt i flere kilder igennem middelalderen, dog uden at det er muligt at fastslå, om det er borg eller by, der menes. Borgen har dog næppe fungeret længe efter sin oprindelige hensigt, da Glambek efterhånden overtog dens rolle. Den findes aftegnet som en ringvold på Johannes Meiers kort over Burg fra 1648, og i en indberetning fra 1837 findes en skitseagtig plan over de da bevarede rester af borgen. Alt blev dog fjernet uden arkæologiske undersøgelser i forbindelse med anlæggelsen af et nyt elektricitetsværk i byen i 1958, og i dag er der ikke længere noget at se på stedet.

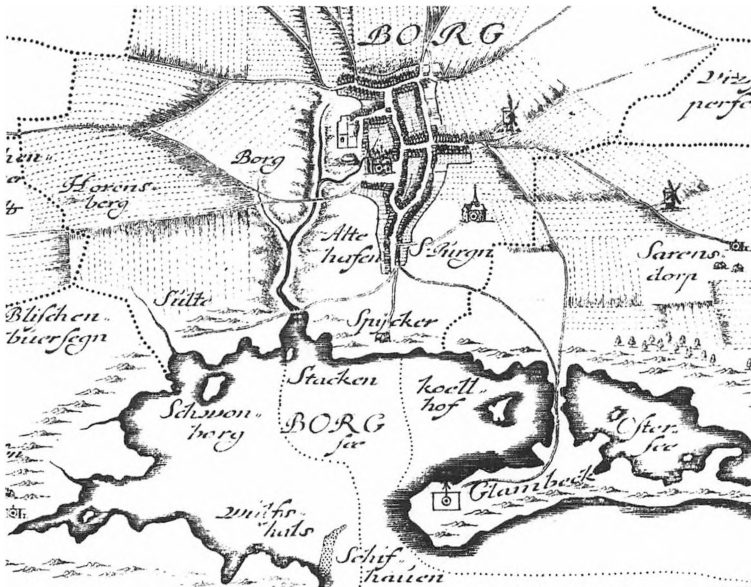
Glambek

I takt med at Burg voksede til som købstad i løbet af 1200-tallet, blev behovet for en ordentlig havn naturligvis større. Her har den smalle kanal ind til byen næppe kunnet opfylde behovet. Godt to km syd for købstadens centrum findes et naturligt nor, Burger Binnensee, også kaldet Burg Tiefe eller Neue Tiefe (den nye havn i modsætning til den gamle), der udgjorde en udmærket beskyttet havn ud til Lübecker Bugt. Noret er afgrænset ud mod bugten af to smalle landtanger, hvoraf den østligste er den længste og bredeste. Selve havneanlægget lå ved nordsiden af noret, hvor en lille bebyggelse, Burgstaaken, voksede frem. Det blev til Burgs havneby.

Det var her, i forbindelse med hav-

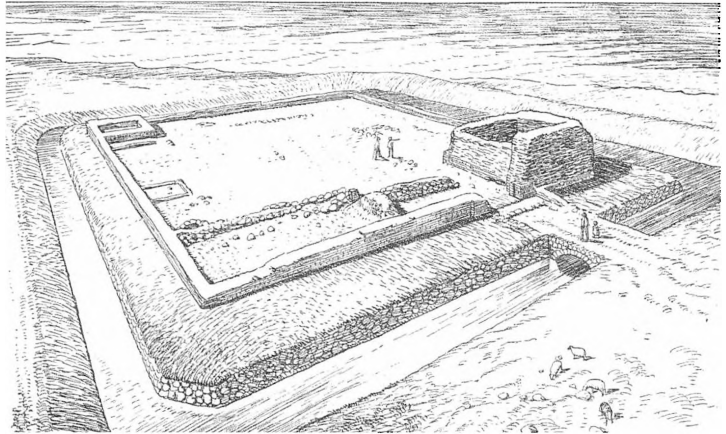
nen, at Femerns egentlige borg kom til at ligge. Det er uvist, hvornår den blev anlagt. I lokale skrifter på Femern nævnes hyppigt årstallet 1210, og som bygherre udpeges Valdemar Sejr, men den konkrete kilde til dette årstal er ukendt. Sandsynligvis drejer det sig om en langt senere tradition. Da der heller ikke foreligger nogen arkæologiske dateringer, må en datering til engang i løbet af 1200-tallet foreløbig række. Det er i løbet af 1200-tallet, at det store flertal af kongelige, hertugelige og biskoppelige borge blev opført rundt omkring i det danske rige. Der har været god brug for en ordentlig borg ved Femern igennem hele århundredet. Øen blev erobret af den danske konge, sandsynligvis under Valdemar den Stores ekspansion mod øst i 1100-tallet,

På dette udsnit af Johannes Mejers kort over købstaden Burg og dens omgivelser fra 1648 ser man både sejlrenden ind til Burg, samt ringborgen nordvest for kirken. Han har dog fejlagtigt placeret den nord for havnen i stedet for syd for. Længst mod syd halvøen, hvorpå Glambek er markeret med et rektangel.

Glambek i fugleperspektiv, som det så ud efter frilæggelsen.

Tegning: Richard Haupt.

men hørte i tiden 1225-48 under de holstenske grever. I 1248 erobrede Erik Plovpenning Femern, og den hørte herefter under den danske krone indtil 1326. Både de holstenske grever og den danske konge har haft god anledning til at have behov for at beskytte sig og byen Burg med en ordentlig borg i 1200-tallet. I henhold til en sen kilde fandt brylluppet mellem Kristoffer, den senere kong Kristoffer 1., og den pommerske prinsesse Margrethe Sambiria (kaldet Sprænghest) sted på Femern i 1248, kort efter den danske konges erobring af øen. Muligvis eksisterede borgen allerede på dette tidspunkt og dannede rammen om brylluppet.

Borgens udseende

Borgen Glambek er den eneste tilbageværende middelalderlige borgruin i Slesvig og Holsten. Der findes naturligvis ruiner som f.eks. Trøjborg og de fremgravede ruiner af Grøngård og Østerholm, men disse stammer fra renæssancen! Glambek er den eneste ruin, der stammer fra tiden før reformationen. Ruinen var, på nær nogle rester af borgtårnet, skjult under store jordmasser i 17- og 1800-tallet

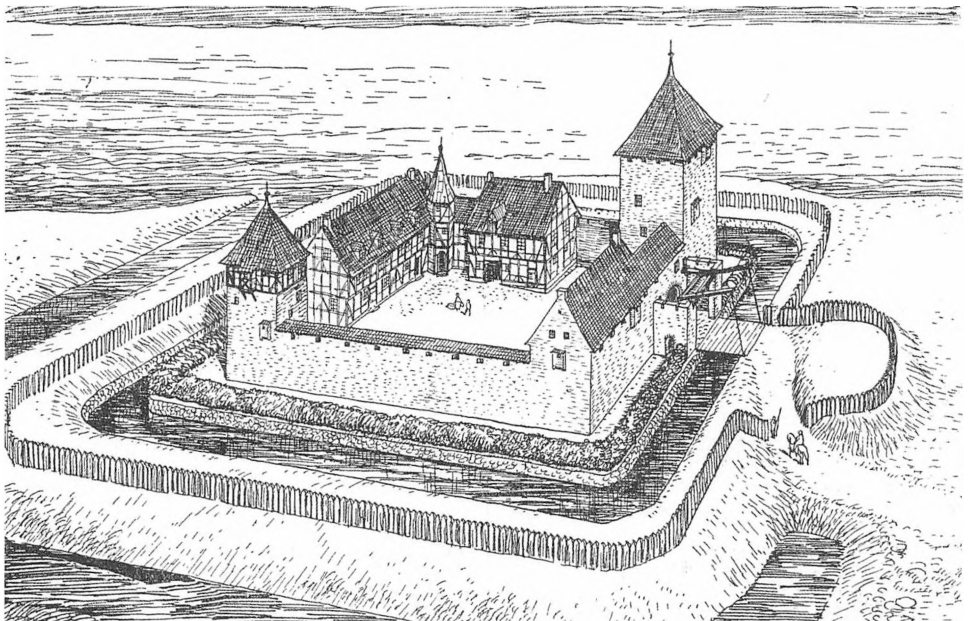
frem til den store stormflodskatastrofe i Østersøen i dagene 12.-14. november 1872. Vandmasserne frilagde ved den lejlighed omfattende rester af borgen, som kun de færreste anede, hvor lå. Der skulle dog gå helt frem til 1908, inden man lokalt tog fat på at fjerne resten af fyldjorden og frilægge resterne af borgen, så vidt det var muligt. Arbejdet blev gennemført af arkitekt Carl Voss og købmand J.A. Bundies, og der var ikke personer med arkæologisk ekspertise til stede under frilæggelsen, bortset fra besøg af kunsthistorikeren Richard Haupt. De undersøgelser, disse to herrer gennemførte ved den lejlighed, danner baggrund for vores viden om borgen. Der har ikke siden været foretaget udgravninger på stedet, og det meste af de anlæg, der blev gravet frem i 1908, er siden groet til og meget svære at genfinde i dag.

Borgen blev anlagt midt på den østlige tange, Burgtiefe, der adskiller noret fra Lübecker Bugt. Den blev placeret ca. midt på tangen, og de nødvendige voldgrave fik deres vandtilførsel fra noret. Forborgen lå længst mod øst, hvorfra den eneste

adgangsvej til borgen kom, men er fuldstændig forsvundet og aldrig undersøgt. Det gælder heldigvis ikke borgens hovedbanke. Den har sin største udstrækning øst-vest, er rektangulær, og måler 75 x 60 m målt mellem den ydre kant af voldgravene. Voldgravene er omkring fem m brede og har langs ydersiden været omgivet af ydervolde og endnu en voldgrav mod alle fire sider, der dog blev fyldt til ved renoveringen i 1908 uden at blive målt op. Indersiden af den indre voldgrav var stabiliseret mod at skride sammen med kampesten. På denne borgbanke lå selve hovedborgen. Den bestod af en to meter bred ringmur med dimensionerne 52 x 36 m, opført af mursten bygget på

et fundament af kampesten. Mellem voldgraven og ringmuren lå en ubebygget bræmme, en såkaldt bærm, på nogle meters bredde. Ringmuren, og dermed hele borgen, havde sin indgang i øst. Denne port i ringmuren var knap tre m bred og var på begge sider forsynet med mure, der skulle tvinge den besøgende til at tage en bestemt rute ind i borgen og forhindre, at han fik adgang til bærm omkring borgen. Der blev ikke ved renoveringen påtruffet yderligere indgange til borgen. Men til gengæld afslørede renoveringen rester efter adskillige bygninger indenfor ringmuren. Typisk for en middelalderlig borg lå alle disse bygninger langs ringmuren, således at en af husets langmure

Richard Haupts forsøg på at rekonstruere Glambek som den kan have set ud i 1400-tallet, set mod nord. Bygningernes komplicerede bindingsværk er nok mere en historicistisk opfattelse af bindingsværk end realiteten på Femern i 1400-tallet, men ellers svarer rekonstruktionsforsøget fint til en nutidig opfattelse af, hvordan sådan en ringmursborg kan have set ud i 1400-tallet.

enten var en del af ringmuren eller lå helt op til denne.

Borgens bygninger

Den strategisk vigtigste og vel også den ældste bygning i borggården var uden tvivl det store tårn, der stod lige nord for porten i det nordøstlige hjørne af ringmuren, som det dog ikke er i forbandt med. De nederste fire meter af dette tårn er endnu bevaret og var indtil stormfloden 1872 også det eneste, der rakte op over jordoverfladen. Tårnet er kvadratisk, 11 x 11 m i ydre mål. Det er opført i tegl på stenfundament med op til to m tykke mure og har rummet en overhængende kælder, hvori der var placeret en brønd. Det er umuligt at vide, hvor højt et sådant tårn har været og hvor mange etager det har haft, men det bærer tydeligt præg af at være blevet forstærket og udbygget, ja måske direkte ombygget indtil flere gange. Ombygningen består bl.a. i, at den overhængende kælder på et tidspunkt er blevet nedbrudt og fyldt op med kampesten samtidigt med, at selve murværket er blevet gjort tykkere og mere modstandsdygtigt. Der synes ikke at være nogen dør i det bevarede murværk, hvilket må betyde, at indgangsdøren sad højt og kun kunne nås med en stige, på samme måde som tårnet 'Kärnan' i Helsingborg og 'Gåsetårnet' i Vordingborg. I det diametralt modsatte hjørne af borgen frilagde man de nederste skifter af endnu et tårn med kælder, der er i forbandt med ringmuren og altså samtidig med denne på dette sted. Det er kvadratisk, ca. 7 x 7 m, med mure der ikke er så kraftige som nordøsttårnets. Mens det nordøstlige tårn bevogtede den eneste indgang til

borgen, så har det sydvestlige tårn, der ligger tættest ved indsejlingen til noret, vel nærmest tjent til bevogtning af denne indsejling. Udover de to tårne samt fire brønde, en kælder, to bageovne, et muret ildsted og et kakkelovnsfundament fandt man ved renoveringen i 1908 også forskellige fundamenter indenfor ringmuren. Udgraveren Carl Voss har i 1908 publiceret iagttagelserne under frilæggelsen af borgruinen i *Die Heimat*. Analysen af resultaterne er foretaget i et samarbejde med den store kender af slotte, borge, kirker og andre kulturminde i Slesvig og Holsten, kunsthistorikeren dr. Richard Haupt (1846-1940). Denne har også skrevet om borgen, som han besøgte under arbejdet, i 1908 og i 1916. Haupts og Carl Voss' vurdering af de fundamenter, de kunne se, var, at borgens to hovedbygninger må have ligget langs den vestlige og nordlige del af ringmuren, mens et hus lå syd for porten, op imod den østlige ringmur. Mod syd har der åbenbart ligget en større bygning langs sydmuren, evt. med en indbygget kælder. Køkkenet lå i nordbygningen, hvor de to bageovne blev lokaliseret.

Om det er præcist sådan, det har forholdt sig med bygningerne og deres placering, kan man kun vanskeligt sige uden egentlige arkæologiske undersøgelser af borgruinen, men Voss' rapport og Haupts 'øjensvidneberetning' er de bedste bud, vi har. En borgtype som Glambek, en ringmursborg med ét til to tårne indenfor muren og borgens bygninger liggende op til den høje ringmur med en fri borggård mellem bygningerne, er dog en meget almindelig borgtype i Nordeuropa. I Danmark kan man

nævne eksempler som Nyborg Slot, Absalons borg i København, Kronborgs forgænger Krogen, Kalø, Sønderborg Slot og Gottorp. Den normale udvikling af sådan en borg er, at borgen i den tidligste fase består af et tårn flankeret af nogle mure og omgivet af nogle fritliggende bygninger. Med tiden udbygges murene til at omslutte et borgareal af vekslende størrelse, og der bliver med tiden opført flere og flere bygninger indenfor ringmuren, indtil de ved nogle borge ender med at blive bygget helt sammen, så de danner en sammenhængende husrække omkring borggården. Sønderborg Slot og Koldinghus er fine eksempler på netop denne udvikling. Der er ingen grund til at tro, at alle bygninger på Glambek er opført samtidigt, specielt ikke med den historie, borgen har haft. Der er blevet kæmpet om borgen adskillige gange, og nye borgherrer har haft behov for ny bygninger eller ny fortifikatoriske tiltag. Men meget tyder dog på, at borggården i Glambek i sin slutfase har været helt omgivet af bygninger.

Borgherrer

Netop nye borgherrer er noget, som Glambek ganske ofte oplevede i den tid, hvor borgen spillede en rolle. Som nævnt er den anlagt i 1200-tallet, enten af Knud 4. eller Valdemar Sejrs i begyndelsen af århundredet, eller af de holstenske grever i tiden efter Valdemar Sejrs nederlag ved Slaget ved Bornhöved 1226 og Erik Plovpenningss tilbageerobring af Femern i 1248. Der har her højst sandsynligt været tale om det store tårn, hvori mod anlæggelsen af den fulde ringmursborg vel nærmere skal tilskrives

den danske konge i tiden efter 1248. Den store hansestad Lübeck blev i stigende grad enten samarbejdspartner eller modstander, og ingen dansk borg lå bedre placeret i forhold til Lübeck end Glambek på sydsiden af Femern, ud mod Lübecker Bugt. Denne centrale placering blev tydelig i 1307, da Erik Menved forhandlede med repræsentanter for Lübeck og de holstenske grever på Glambek og indgik det såkaldte Glambeker Forlig mellem de holstenske grever, den holstenske lavadel og hansestaden Lübeck. Senest på dette tidspunkt må der have ligget store repræsentative bygninger i det nordlige og vestlige hjørne af borgen. 1320 indførte Kristoffer 2. den ældste (og meget strenge) femerske landret, hvis hovedsæde blev Glambek. I 1321 var lensmanden en Rewentlow, der lod adskillige femeranere, der støttede de holstenske grever, hænge på borgen.

Denne landret blev dog afskaffet igen af den holstenske grev Johan af Pløn (den Milde), der 1326 overtog hele Femern med Glambek som len og indførte en ny (og mildere) landret, der fik gyldighed frem til 1558. Herefter var borgen og øen i holstensk besiddelse, indtil Valdemar Atterdag erobrede øen og borgen i 1358. Han forstærkede den - måske i form af nogen af forstærkningerne af tårnet, eller anlæggelsen af den yderste voldgrav - men allerede i 1359 var den tilbage i Schauenburgerne hænder. Her forblev både ø og borg frem til 1416, hvor Erik af Pommern for første gang angreb øen og erobrede den sammen med Glambek. Han forstærkede borgen yderligere, men kun få måneder senere var den igen på holstenske hænder. 1420 vendte Erik

af Pommern tilbage og foranstaltede et af de blodigste angreb på en lokalbefolkning i Danmarkshistorien. Store dele af øen blev lagt øde, befolkningen dræbt eller bortført og landsbyerne brændt af. Glambek var nu dansk hovedborg i et øde og krigshærgede landskab. 1424 blev Femern tilbageerobret af Adolf, greve af Holsten og hertug af Slesvig, og to år senere måtte også mandskabet på Glambek overgive sig. Det overgav sig dog ikke til holstenske soldater, men til de såkaldte 'Vitaliebrødre', en gruppe kapere eller sørøvere, der holdt til i Østersøen og Nordsøen i årtierne omkring 1400, og med hvem de holstenske grever havde indgået en alliance. Vitaliebrødrene fik Glambek som et af deres hovedsæder fra erobringen 1426 og frem til 1435, hvor hertug Adolf pantsatte hele Femern til Lübeck.

Nu var Glambek i Lübeckernes hænder, frem til pantet blev indløst i 1490 i forbindelse med delingen af

Hertugdømmerne mellem kong Hans og hertug Frederik. Femern og Glambek kom ved den første deling til at indgå i kong Hans' del af Hertugdømmerne og blev i stigende grad knyttet til hertugdømmet Slesvig. I forbindelse med delingen mellem Christian, Hans den Ældre og Adolf i 1544 kom Femern til hertug Hans den Ældres del, og i 1480 landede Glambek og Femern, efter hertug Hans den Ældres død, i den gottorpske del af Hertugdømmerne. Hans den Ældre indførte 1558 en ny landret på Femern, efter at indbyggerne året før havde gjort oprør mod en ny amtmand, Breide Rantzau. En del af den straf, hertugen pålagde femernerne, var, at de skulle opføre en fæstning på øen for egne midler samt bygge et hus til amtmanden, hvor han kunne bo, når han opholdt sig på øen. Nogen ny fæstning blev der ikke tale om, men dette punkt i strafudmålingen viser med al ønskelig tydelighed, at Glambek i 1558 var så

*Ruinen af
Glambek set
mod øst med
gæstgiveriet og
'Wartturm' i
baggrunden.
Foto ca. 1920.*

Ruinen af nordøsttårnet i den fuldstændigt tilgroede ruin med Burgtiefes offentlige svømmehal i baggrunden fotograferet i 2015.

forfalden, at borgen ikke længere blev opfattet som en tilstrækkelig befæstning og heller ikke som en passende lejlighedsvis bolig for en amtmand på besøg på Femern. I henhold til amtmandens beklagelser til hertugen, så tjente Glambek på det tidspunkt som lagerplads for træ og korn.

En sidste gang træder borgen ind på historiens scene i forbindelse med Christian 4's deltagelse i 30-års Krigen. 500 kejserlige soldater under ledelse af grev Jean de Merode erobrede Femern i 1627. Kongen forsøgte 1628 at generobre øen, og ved den lejlighed blev Glambek angrebet og ødelagt. Herefter lå borgen hen som stenbrud, og på nær en del af borgtårnet forsvandt Glambek i flyvesand og morads, indtil stormfloden 1872 bragte den tilbage til overfladen. I forbindelse med reoveringen i 1908 lod den meget energiske arkitekt Voss i 1909 opføre en restaurationsbygning med et stort udkigstårn, det såkaldte Wartturm, lige op og ned ad ruinen og højst sandsynligt lige oven i forborgen, der dermed blev fuldstændig ødelagt. Tårnet prægede badestedet Burgtief og Glambek frem til slutningen af 1960'erne. I tårnets

stueetage fandtes en Gaststätte, der i tiden 1926 til 1959 blev drevet af samme vært, gastronomen Karl Ide. I de øverste rum fandtes et lille museum med det ganske omfattende fundmateriale fra udgravningen. Disse befinder sig i dag angiveligt i det lokale Heimatmuseum. Turismen rykkede således allerede tæt på ruinen i 1909, og i dag er den efterhånden helt tilgroede ruin fuldstændig omgivet af Arne Jacobsens store højhuse med ferielejligheder i IFACentret fra 1970'erne, svømmehaller, ferieboliger og alt andet en moderne badeturist kan begære. Sic transit gloria mundi! ■

Litteratur

Friedhoff, Jens: „Lebendiges Mittelalter“ und „vergessende Ruinen“ - die Turmhügelburg Lütjenburg und die Burgruine Glambek in Schleswig-Holstein. I: *Burgen und Schlösser*, bd. 4, 2012, side 215-221.

Haupt, Richard: *Burgen im Herzogtum Schleswig*. Berlin 1916.

Voss, Carl: Die Freilegung der Ruine Glambek auf Fehmarn. I: *Die Heimat 1908*, side 261-267 & 283-286.

Femerns særlige forvaltningshistorie - Et øsamfund mellem Slesvig, Holsten, Fyn og Lolland

Af Gerret Liebing Schlaber

Femern har en forvaltningshistorie, som på flere måder adskiller sig fra resten af hertugdømmet Slesvig. Ph.d. Gerret Liebing Schlaber udreder trådene i en indviklet historie.

Mange forskellige herrer

ET BLIK PÅ LANDKORTET viser, at Østersøen ikke er en naturlig geografisk del af hertugdømmet Slesvig. Det historiske tilhørsforhold til dette er resultatet af en række tilfælde, som også har givet anledning til mange spørgsmål og spekulationer med hensyn til øens statsretslige stilling. Fra Folkevandringstiden var Femern en del af det vestslaviske område, hvad der også manifesterer sig i øens navn, der er af slavisk oprindelse og betyder 'i havet'. Sandsynligvis kom øen i 1000-tallet under dansk kontrol og hørte i kirkelig henseende lige som Als og Ærø til Fyns Stift. Fra 1100-tallet udvidede de holstenske grever deres magtområde til landskabet Wagrien og fik i perioden 1225-1248 for første gang kontrol over Femern. Øen skiftede flere gange ejer. I 1397 kom den som len til den gren af de Holsten-Schauenburgske grever, der var blevet hertuger af Slesvig. Senest med fredstraktaten i Vordingborg i 1435 blev øen anset som en del af hertugdømmet Slesvig. Ganske vist blev øen kort efter pantsat til Lübeck, men i 1490 blev den indløst af kong Hans, der som dansk konge lige som faren Christian I og efterfølgerne indtil 1864 var

hertuger af Slesvig og Holsten. Ved landsdelingen i 1544 tilfaldt øen Hans den Ældre af Haderslev, og efter dennes død det gottorpske hertugdømme, hvorunder Femern sorterede frem til 1713/21, da Gottorperne mistede alle deres slesvigske besiddelser til fordel for den danske konge. Denne brogede historie i samspil med øboernes økonomiske styrke og selvbevidsthed har ført til, at Femern helt indtil 1864/67 havde en meget særpræget lokaladministration.

Øen som selvstændigt landskab

Allerede i middelalderen havde Femern status som et 'landskab'. Dette var en speciel form for regionalt selvstyre på amtsplan med en høj grad af selvstændighed, som ikke kendtes i kongeriget og i Holsten kun i Nørre og Sønder Ditmarsken, som har en helt anden forhistorie og først efter 1559 blev en del af hertugdømmet og dermed den danske kronens magtområde. I modsætning til amterne, som blev dannet ovenfra ud fra landsherrens borglen, er landskaberne opstået nedenfra. De groede frem som overordnede sammenslutninger af forskellige lokale enheder, som havde behov for en fælles overbygning. Derfor opstod landskaberne i udkantsområder med specielle behov, især ved den nordfrisiske vesterhavskyst, hvor havets kræfter var en vedvarende trussel.

Der findes ikke mange beretninger om konflikter mellem landsherren og landskaberne. For landsherren betød

den høje grad af selvorganisering en vis aflastning, og med henblik på områdernes specielle økonomiske og organisatoriske behov var der ingen anledning til at beskære landskabernes selvstyre. Tværtimod: Landsherrerne godkendte, at landskaberne havde deres egne rets- og forvaltningsordninger.

Dette gjaldt også Femern, som allerede i 1320/21, da landskabets repræsentanter erklærede deres troskab til kong Christoffer II, fik en speciel landskabslov. I denne blev en række gamle sædvanerettigheder nedskrevet, som ikke viste noget nært slægtskab til andre kendte lovtekster i regionen. I 1326 blev ordningen konfirmeret af den holstenske greve Johan den Milde med få ændringer.

Femern var i middelalderen et samfund, som blev båret af frie bønder. Landsherren - dvs. kongen og fra 1326 den holstenske greve - havde en foged som stedfortræder på øen, der deltog i forvaltningen og retsplejen. Imidlertid var hans stilling ikke særlig stærk. Først og fremmest førte han det overordnede opsyn over retsgangen og forvaltningen, hvor han sikrede den korrekte eksekution af landskabsrettens domme, og formelt udnævnte de tolv undersøgelsesdommere, de såkaldte 'tuge', som blev foreslået af øens landskabsforsamling. Dennes leder var en af kæmnerne fra øens fire sogne, mens landfogden førte det overordnede opsyn.

Under Hans den Ældre øgedes landsherrens indflydelse. I 1558 udstedte han en ny landskabslov, hvad der i disse år skete i stort set alle landskaber. Disse love var vigtige moderniseringsskridt. Som det fremgår af landskabslovens forord, herskede der

en vis retsusikkerhed på øen, fordi de gamle lovordninger ikke længere kunne anvendes i alle retstilfælde. En stor del af retsplejen og administrationen på øen byggede nemlig stadigvæk på gamle sædvanerettigheder, som ikke altid var entydige. Landretsordningen blev desuden suppleret med Jyske Lov fra 1200-tallet og Carolina - kejser Karls strafferetsorden, der blev anvendt i store dele af det tyske kejserrige med sine mange selvstændige stater, men som hertugdømmet Slesvig ikke var en del af.

Hertugen var meget interesseret i at opretholde ro og orden i sine landsdele, der til dels lå meget langt væk fra hinanden. Lige som forgængerne og efterfølgerne var han interesseret i at få den såkaldte 'bede', en slags 'grundskat', som allerede kendtes fra 1400-tallet. I landskabsloven fra 1558 fremhævede hertugen, at landskabet måtte beholde alle sine privilegier, men ordningerne på øen måtte ikke stride imod den overordnede lovgivning. Ved denne lejlighed bortfaldt det gamle forbud mod at appellere fra femerske domstole (landskabsretten hhv. de underordnede sogneretter) til landsherren. Desuden kasserede hertugen øboernes frihed for krigstjeneste.

Det blev i landskabsloven bestemt, at der både skulle være en landfoged (Landvogt) som formand for landskabsretten og en amtmand, der skulle ordne den egentlige forvaltning. I praksis blev det ikke til en magtdelelse i nutidig forstand: De to funktioner blev forenet i en person, som residerede på landsherrens borg Glambeek. Denne fungerede også som landskriver, der hjalp både nævningene og kæmnerne med regnskabs-

føringen - og meddelte landsherren resultaterne. Som dennes repræsentant på øen førte han opsynet med det regionale selvstyre og sørgede for, at øboernes foretagender ikke kom til at stride mod landsherrens forordninger og interesser. Amtmanden havde en ret stærk position trods landskabets veludviklede selvstyre.

Efter Hans den Ældres død tilfaldt Femern den gottorpske landsdel. Fra 1622 blev landskabet forbundet under en fælles amtmand med de små østholstenske amter Cismar og Oldenburg, men denne forbindelse blev atter løst efter 1713/21, da det gottorpske særhertugdømme blev reduceret til dets holstenske dele. Femern blev dermed igen det eneste landskab, der havde en amtmand helt for sig selv.

Sager, der berørte hele landskabet, blev behandlet og afgjort ved landskabets ting. Man kan ikke sige, hvornår man begyndte at skelne mellem landskabsforsamlingen og rettertinget, der bar navnet 'Macht der Geschworenen' (nævningenes magt). Allerede i 1326 var det blevet fastlagt, at der skulle være tolv nævninge, der lige som tilsvarende meddommere i andre distrikter var lokale storbønder. De varetog desuden landskabets administrative og finansielle anliggender og repræsenterede landskabet over for landsherren. Den ældste nævning fra hvert sogn fungerede som oppebørselsmand, og én af dem varetog for et år funktionen som amtsforvalteren for hele landskabet. Ellers var nævningene i modsætning til mange andre områder kun blevet

Udsnit af Theodor Gliemanns kort over Femern fra 1829. På kortet kan man se Femern med opdelingen i de fire kirkesogne: Vestersogn med landsbyen Petersdorf som centrum, Midtersogn ned gennem øen med landsbyen Landkirchen, Nørresogn med landsbyen Bannedorf og Østersogn, som var Burg kirkes landsogn.

udnævnt til enkelte sager og ikke for en længere periode.

Både under Hans den Ældres og Gottorpernes styre forsøgte man at skabe mere stabile forhold, men hverken disse eller den kongelige administration efter 1713/21 satte spørgsmålstegn ved landskabets retsautonomi og særlige forvaltning. I 1731 blev det imidlertid fastlagt, at domme i kapitalforbrydelser først måtte eksekveres, når Overretten i Slesvig havde givet sit samtykke. Det var et led i en udvikling i hele monarkiet, hvor man mere og mere gik over til at arbejde for en højere grad af retssikkerhed ved hjælp af professionelle jurister.

Selv om landskabsforsamlingen blev betragtet som en særskilt enhed i forhold til rettertinget, og selvom den i middelalderen sandsynligvis har været en slags fuldforsamling for øens grundejere, var der senest fra 1600-tallet personsammenfald, idet kæmnerne og nævningene også vare-

tog landskabsforsamlingens opgaver. Imidlertid var der endnu flere stemmeberettigede personer, nemlig de såkaldte 'Hauptleute' som repræsentanter for sognene og 'Gemeinsleute' som repræsentanter for de enkelte landsbyer. Endnu i 1830'erne var der mellem 113 og 123 stemmeberettigede deltagere. Ganske vist var det oftest kæmnerne og nævningene, der havde den afgørende betydning. Alligevel var Femerns landskabsforsamling i denne form en institution, som ikke havde sin lige i hertugdømmet Slesvig.

Trods landskabsforsamlingens lange levetid indtil 1867, blev det mere og mere amtmanden, der styrede væsentlige dele af øens administration og retspleje. Opsynsmyndigheden blev styrket, og landskabsretten, hvor amtmanden (som landfoged) dømte sammen med samtlige kæmner og nævninge fra øen i større kriminalsager (og ankesager fra sogneretterne), blev indordnet i det slesvigske retssystem.

Landskabet Femerns særlige rets- og forvaltningsordning forblev grundlæggende uforandret, så længe øen var en del af det danske monarki. Ganske vist begyndte man at diskutere en nyordning, efter det i 1773 lykkedes at give Ærø en landskabs-

Femern har en broget national og forvaltningsmæssig historie. Ca. 1 1/2 km sydøst for Puttgarden ligger fyrtårnet 'Marienfyrr', i dag 'Marienleuchte', opført 1832 og opkaldt efter Frederik VI's dronning Marie-Sophie Frederikke af Hessen-Kasse, datter af Carl af Hessen. Endnu i dag kan man se Frederik VI's monogram på bygningen.

ordning, der også inkluderede øens eneste købstad. Men efter en petition fra Femerns kæmner og nævninge i 1778, der afviste samtlige bestræbelser af denne slags, var der ikke mere tale om det. Dermed bevarede landskabet sin særlige status. Det samme gjaldt den eneste administrative enklave på øen, købstaden Burg.

Købstaden Burg

Som købstæder blev de selvstændige retsdistrikter, og deres forvaltning ikke underordnet landsherrens amtsforvaltning. Det var dog oftest borgene lige ved disse købstæder, der udgjorde centrene for de omgivende amter, som de også lagde navn til. Selvom amtmanden holdt sig uden for byens forvaltning, var han ansvarlig for at beskytte byen - og sørge for, at byboerne betalte deres afgifter til landsherren.

Denne udvikling fandt også sted på Femern, hvor den største handelsplads Burg i 1200-tallet blev til en købstad, mens borgen Glambek blev sædet for landsherrens repræsentation. Lige som de fleste købstæder i Holsten havde Burg lybske købstadsrettigheder. Det betød, at der herfra kunne appelleres til magistraten i Lübeck, hvis man vilde anke en dom fra byretten. I hertugdømmet Slesvig var det ellers kun Tønder, der i 1243 havde fået lybske købstadsrettigheder, mens de andre købstæder fulgte byen Slesvigs retsordning. Muligheden for at anke domme fra Burg i Lübeck blev konstateret så sent som i 1542 for Burgs vedkommende, men i 1558 forbød hertug Hans den Ældre denne tradition. Til gengæld skulle der (også fra Tønder) appelleres til den nyoprettede 'Vierstädtgericht' i Holsten, som bestod af

repræsentanter for Holstens fire største byer Rendsborg, Kiel, Itzehoe og Oldesloe. Fra 1573 kunne man også appellere til hertugens hofret (senere Overamtsret), som fra 1684 var den eneste appelinstant for de to slesvigske købstæder med lybske købstadsrettigheder.

Burg udviklede sig aldrig til nogen særlig stor by med overregional betydning, men alligevel boede her op til halvdelen af øens befolkning. Magistraten, der både fungerede som byret og toppen for byens administration, bestod af en eller to borgmestre og et antal rådmænd. Desuden var der en række borgerdeputerede, der medvirkede i byens finansstyre. I 1706 blev det fastlagt for Burg, at der ikke måtte være flere end fire rådmænd, og i 1800-tallet var der kun to rådmænd tilbage, mens den enlige borgmester også fungerede som bysekretær.

Magistraten havde stor magt, men der var også en stor arbejdsbyrde, der hvilede på ret få skuldre. Dens medlemmer dømte i fællesskab med borgmesteren som rettens formand. Ganske vist var borgmesteren i Burg også bysekretær, men her fungerede en af de andre rådmænd som retsskriver. Jo mere komplicerede de retslige forhold blev, desto mere viste det gamle system uden magtdeling sine svagheder.

Først i 1800-tallet begyndte man at styrke borgerrepræsentationerne i købstæderne. Det blev ikke til en ensartet købstadsordning for alle slesvigske byer, mens hertugdømmet var en del af det danske monarki. I 1844 diskuterede stænderforsamlingen en ordning, hvor borgmesteren stadigvæk skulle udpeges af kongen, men hvor de øvrige rådmænd skulle vælges af byens borgere.

I forhold til stænderforsamlingen

havde Burg måttet give afkald på en del af sin særstilling, idet øen lige som Ærø blev behandlet som 'blandet valgkreds', hvor købstadens og landskabets beboere skulle vælge en fælles deputeret til forsamlingen. Ellers bevarede Burg sin særlige magistratsordning helt indtil 1869, da der blev udstedt en købstadsordning for den preussiske provins Slesvig-Holsten.

Sognene og ejerlavene

Store dele af hertugdømmet Slesvig er den dag i dag præget af meget korte afstande mellem de enkelte sognekirker. Als, Angel og Ejdersted siges at være de områder i hele Nordeuropa, hvor man finder den største tæthed af middelalderlige kirker. Dette kunne man også forvente på Femern, der lige som de tre nævnte områder var et tæt befolket og velstående bondesamfund. Alligevel fandtes der ikke mere end fire sogne på øen, nemlig Vestersognet (kirke i Petersdorf), Mellemsognet (Landkirchen), Nørresognet (Bannesdorf) og Østersognet (landsognet til kirken i Burg). De var store nok til at danne egne underretsdistrikter, så de mindede meget om de holstenske sognefogderier, der havde mange funktioner til fælles med de slesvigske herreder. Allerede retshistorikeren Nikolaus Falck bemærkede i sin håndbog om hertugdømmernes retsforhold fra 1825, at ølandskabet var opdelt "på holstensk vis". Nørre- og Østersognet dannede imidlertid et fælles distrikt; denne ordning blev formentlig allerede indrettet, da Burg havde fået sine købstadsrettigheder og dermed på mange måder blev adskilt fra sognet og landskabet.

Ganske vist var sognene underordnet landskabsforsamlingen, men de kunne agere meget selvstændigt på mange måder. De fungerede som selvstændige underrets- og forvaltningsdistrikter med egne tingforsamlinger. I den første fase havde man sogneforsamlinger, hvor alle selvstændige grundejere skulle deltage. Senest fra 1600-tallet bestod sogningene kun af kæmneren som formand, de udnævnte dommere/nævninger samt af fire hovedmænd (Hauptleute - som repræsentanter for hele sognet) og en række menige (Gemeinsleute - som repræsentanter for de enkelte landsbyer). Dommerne og kæmneren dannede sognedomstolen og ordnede de offentlige finanser. De valgte også de nævnte repræsentanter for sognet hhv. de enkelte landsbyer, der skulle holde opsyn med deres arbejde. Dette viser, at den høje grad af lokalt selvstyre ikke var ensbetydende med en højere grad af demokrati. Ordningen fortsatte i lang tid, også efter en kongelig forordning af 1722 havde bestemt, at sognets repræsentanter skulle vælges i en sogneforsamling.

I slutningen af 1700-tallet bestod sogneretterne af kæmneren og seks dommere. Disse dømte i alle civiljustitssager, formynderskabssager og arvesager. Den eneste forskel mellem disse og sogneretterne var, at amtmanden deltog i forhandlingerne. Der kunne appelleres til landskabsretten, hvor alle tre sogneretter mødtes i fællesskab og sammen med amtmanden.

Mens landsbyvedtægterne de fleste steder var gået af brug i 1700-tallet og i mange henseender var blevet betydningsløse, fordi fællesdriften var op-

hørt, holdt man på Femern fast ved dem. Den 4. juni 1799 bestemte et kongeligt reskript, at vedtægternes gyldighed skulle være afhængig af amtmandens samtykke. Men kun elleve dage senere bekræftede amtmanden den gamle landsbyvedtægt for Petersdorf. Nogle år senere fik flere femerske landsbyer deres første landsbyordning overhovedet - Dänschen-dorf og Vadersdorf så sent som i 1829 hhv. 1834. Det var en enestående udvikling i hertugdømmet Slesvig.

Lokalstyret på Femern var både det mest specielle, det indbyrdes mest ensartede og alligevel et meget kompliceret og gammeldags justits- og forvaltningssystem. I mange henseender mindede det mere om forholdene i dele af Holsten end i Slesvig. Landskabet Femern var indtil 1864 også i lokaladministrativt henseende et enestående område i det danske monarki.

Femern under Oldenburg/ H. landkreds

Hertugdømmet Slesvigs formelle op-

hævelse efter 1864 markerede også slutpunktet for landskabet Femerns selvstændige og ejendommelige forvaltningshistorie. I modsætning til hertugdømmerne fandtes der ensartede overordnede kommunalordninger i kongeriget Preussen. Forordningen om landkommunernes forfatning blev allerede den 22. september 1867 indført i de tre gamle hertugdømmer, der nu dannede en preussisk provins. Fremover var det ejerlavene, der skulle udgøre det nederste trin i forvaltningshierarkiet. Dermed bestod Femern, bortset fra købstaden Burg, af 37 små landsbykommuner. Dertil kom fire godsdistrikter, idet Flügge, Wallnau, Staberhof og Katharinenhof blev ligestillet med adelige godser, hvad der egentlig forekommer mærkeligt i et landskab, hvor adelen aldrig har fået fodfæste. 1869 fulgte den nye købstadsordning, hvorefter Burg fortsatte som øens eneste købstad.

Derimod blev Burg ikke øens administrative centrum. De gamle amter og landskaber blev erstattet af land-

Sct. Johannes Kirke i Bannesdorf med tre loger, hver med våbenskjolde over indehaverne. Logerne siger noget om, hvem der havde større andel i det lokale selvstyre end andre.

kredse. Med under 10.000 indbyggere var Femern alt for lille som selvstændig landkreds. Sammen med det lille holstenske amt Oldenburg og købstaden af samme navn samt en lang række adelige godser, blev øen samlet under den nye landkreds Oldenburg/H.

Endnu mere konsekvent var man med hensyn til retsplejen. Allerede den 26. juni 1867 blev hertugdømmernes mangfoldige underretter afskaffet og erstattet af ensartede amtsretter, der både omfattede købstæder og landdistrikter. Amtsretten i Burg var fremover den eneste underret for hele øen. Herfra kunne der appelleres til kreds- og senere landretten i Kiel.

Den nye øvrigheds massive indgreb i de gamle justitsordninger skete ikke uden protester, men de betød en væ-

sentlig modernisering, så den dømmende og den udøvende magt endelig blev helt uafhængige af hinanden. Desuden tog den preussiske administration til en vis grad hensyn til lokale behov, idet amtsretsdistrikterne i Slesvig-Holsten i de fleste tilfælde var meget mindre end i resten af kongeriget - ikke mindst amtsretskredsen Burg.

Mens Slesvig-Holsten endnu i dag er kendt for et utal af til dels bittesmå kommuner, banede man på Femern allerede tidligt vejen for større enheder. Da de adelige (og fiskale) godsdistrikter blev ophævet i hele Preussen i 1928, blev de fire godsdistrikter på øen indlemmet i deres nabokommuner. I 1937 blev de mange landkommuner samlet under seks nye kommuner med centrum i henholdsvis Petersdorf, Dänschendorf, Avendorf,

Foto: Kim Furdal.

Rådhuset i Burg opført 1901 i nationalromantik med klare referencer til middelalderen.

Landkirchen, Bannesdorf og Mee-schendorf.

I 1970 blev en række landkredse lagt sammen til større enheder. Re-formen ramte også Femern, idet Oldenburg landkreds blev sammenlagt med dens vestlige nabolandkreds Eutin. Da Eutin blev hovedsæde i den nye landkreds Østholsten, fjernede forvaltningen sig endnu mere fra Femern. I 1976 lukkede man amtsretten i Burg. Underretten for øens beboere findes siden da i Oldenburg/-Holsten.

Købstaden Femern

Lige som i Danmark søsatte man sidst i 1960'erne i Tyskland omfattende administrative reformer, der gik ud på at oprette større og formentlig mere effektive enheder på amts- og kommuneplan. Imidlertid var Slesvig-Holsten én af de delstater, hvor man gik mindst konsekvent til værks: Ganske vist blev enkelte landkredse og kommuner slået sammen, men der blev ikke skabt grundlæggende nye strukturer. Købstaden Burg bevarer sin særlige status som købstad. Amterne Oldenburg og Eutin blev forenet til den nye landkreds Østholsten, hvorved forvaltningen blev koncentreret i den tidligere residensby for den lybske fyrstebiskop og dermed rykkede længere væk fra øen. I 1978 blev antallet af landkommuner halveret til tre, så Bannesdorf kom til at omfatte det gamle Nørre- og Østersogn, Landkirchen det gamle Mellemsogn og Petersdorf det gamle Vestersogn. Sidstnævnte antog det nye navn Vestfemern Kommune. Burg blev ikke berørt, og i byen boede fortsat cirka halvdelen af alle øboerne.

I starten af 2000-tallet opstod der

igen en diskussion om større administrative enheder. Mens der i Danmark uden stor modstand blev skabt de nuværende storkommuner med virkning fra 1. januar 2007, lykkedes det i Slesvig-Holsten ikke at gennemføre store reformer. Bortset fra oprettelsen af større amtsdistrikter skete der kun forandringer, hvor enkelte kommuner frivilligt var villige til at fusionere. Det mest påfaldende eksempel - og samtidig den største undtagelse - var Femern. Her lykkedes det i 2003 at sammenlægge øens kommuner inklusive købstaden Burg til en ny kommune. Pudsigt nok fik den nye kommune betegnelsen 'købstaden Femern', fordi kommunen formelt overtog Burgs købstadsrettigheder. Mange var bekymret for, om den gamle købstad med sine 6.000 indbyggere ville være alt for dominerende. For ikke at blive mistænkt for at varetage egne interesser, gik Burgs sidste og hele Femerns første fælles borgmester Klaus Tscheuschner af, kort efter at købstaden Femern var etableret.

Dermed er Femern ironisk nok blevet til en kommune, der snarere minder om nutidens kommunestruktur i Danmark, mens den store fælles kommune nærmest er enestående i Slesvig-Holsten, hvor der stadig findes ca. 1.100 selvstændige kommunale enheder fra de fire kredsfrie storbyer ned til landkommuner med færre end 70 indbyggere. Indtil videre ser det ikke ud til, at andre områder i delstaten vil følge Femerns vej. ■

Litteratur

Schlaber, Gerret Liebing: *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåen ca. 1460-1864*. Flensborg 2007.

Fribønder og fællesskab - Landbosamfund og landbrug på Femern i 1600- og 1700-tallet

Af Carsten Porskrog Rasmussen

Femern var et frodigt og rigt landbrugs-samfund, som på mange måder var noget for sig selv i forhold til resten af hertugdømmerne og især i forhold til de egne, der omgav øen. Ligheder finder man snarere vestpå i marsken. Overinspektør Carsten Porskrog Rasmussen, har set på landbruget og landbosamfundets særpræg i 1600- og 1700-tallet.

FEMERN VAR NOGET for sig selv i flere hundrede år. Sådan kan man sige om alle steder, men det er svært at komme uden om, at den ret lille ø adskilte sig ualmindelig meget fra nabo-råderne i 1600- og 1700-tallet. Øen hørte til Slesvig, skønt den lå ud for Holstens kyst, den var en slags bonderepublik, skønt den lå midt blandt udprægede godsområder, og den kombinerede usædvanligt liberalt selveje over jord med et meget reguleret landsbyfællesskab. Til overflod var både gårdenes udseende og selve landbruget også anderledes end i andre steder omkring den vestlige Østersø.

Alt landbrug er afhængigt af de naturgivne forhold. For tre hundrede år siden gjaldt det endnu mere end i dag. Femern har gode forudsætninger for agerbrug. Jorden er fed lerjord, terrænet er jævnt, og klimaet mildt og forholdsvis tørt sammenlignet med omliggende områder. Det passer fint med, at Femern var kendt for det

mest intensive agerbrug langs Østersøen i hvert fald fra 1500-tallet og længe frem. Men jord og klima er næsten mage til på Lolland mod nord og det såkaldte Oldenburger Land i Østholsten mod syd. Alligevel var landbosamfundet og landbruget på Femern markant anderledes.

Selvejet

Oldenburger Land syd for Femern blev med tiden ét af de steder i Holsten, hvor man fik den mest ekstreme form for godsdrift med store herregårde, tungt hoveri og livegne bønder. På Lolland kom man ikke helt så vidt, men efterhånden var godserne her også præget af omfattende herregårdsdrift og tungt hoveri, i hvert fald sammenlignet med resten af Kongeriget. På Femern var der intet af den slags. I årene omkring 1600 var holstenske adelsmænd begyndt at investere i jord på Femern, men hertugen af Gottorp købte dem ud og forbød 1617 adelen at købe jord på Femern fremover.

Femern var et såkaldt landskab. Dem finder vi ellers kun vestpå i Hertugdømmerne: I Ditmarsken, Ejdersted og på de større nordfrisiske øer. Ligesom disse marsklunde havde Femern et udpræget selvstyre båret af de større bønder. Alle øens bønder regnedes for selvejere, som frit kunne købe og sælge jord, som de ville. De betalte ganske høje skatter og afgifter

af jorden, men de blev beregnet efter en enhed, som hed drömtsaat, som er det areal, man såede en bestemt mængde korn i. En drömtsaat var normalt knap en hektar, men det varierede lidt efter bonitet. Så vidt svarede både ejendomsret og skattesystem til det, vi kender i marsken. Det er til gengæld meget anderledes end i resten af Sønderjylland, Danmark og Nordtyskland, hvor gården normalt var en helhed, der ikke uden videre kunne tages jord fra, og hvor bønderne var fæstere eller selvejere med langt mere begrænsede rettigheder.

De liberale ejerforhold havde haft samme effekt på Femern som i marsken. Jorden var fuldstændig uregelmæssigt fordelt. Andre steder har vi forholdsvis faste grupper som hel- og halvgårde og kåd. Det var der ikke noget af på Femern, hvor det var meget sjældent, at to bønder i samme landsby havde samme jordtilliggen- de. I 1710 kender vi jordfordelingen i det ene af øens tre sogne, Petersdorf. Der var da 348 jordejere i sognet. Deraf havde de 105 mindre end to drömtsaat ager og eng og var altså

rene husmænd. Yderligere 99 havde mellem to og fem drömtsaat hver og må regnes for småbønder. I klassen 5-20 drömtsaat, som kan sammenlignes med gårdmænd andre steder, var der 97 bønder, mens 47 bønder rådede over mere end 20 drömtsaat agerjord. Det var storbønder, klart hævet over almindelige sønderjyske bønder. Groft taget var der altså knap 30% i hver af grupperne husmænd, småbønder og solide bønder og ca. 15% storbønder. De sidste sad på godt halvdelen af jorden, de almindelige bønder på godt en tredjedel, mens småbønder og husmænd rådede over omkring en sjettedel tilsammen. Princippet minder om marsken, men jordfordelingen var dog ikke helt så skæv på Femern som i Ejdersted. Alligevel efterlod det øen med en markant elite af storbønder, som stod for halvdelen af landbruget.

Landsbyfællesskabet

Det særlige ved Femern var, at denne specielle og bevægelige jordfordeling foregik inden for et system af landsbyer. Dem var der omkring fyre af.

*Tingsted på Femern,
hvor bebyggelsen
i landsbyen ses i
baggrunden.*

Sct. Petri Kirke i Landkirchen er den betydeligste kirke på Femern og som det fremgår, tydeligvis præget af øens velstand.

Hver landsby havde sin velafgrænsede bymark, som igen var inddelt i 9-41 enkelte marker eller fald, som blev drevet som en enhed, men var delt mellem flere ejere. Det ligner forholdene i langt det meste af både Danmark, Slesvig og Holsten og i det hele taget Østersøområdet.

I resten af Østersøområdet var det imidlertid normalt sådan, at den enkelte gård havde en fast andel af alle landsbyens ressourcer. Det betød, at en gård normalt havde jord i alle byens større marker og forholdsvis lige stor andel i hver. Sådan var det ikke på Femern. Da hvert jordstykke kunne handles for sig, var det helt almindeligt, at en bonde kun havde jord i nogle af byens marker og i øvrigt en stærkt vekslende andel i dem, hvor han havde jord. Til gengæld havde ganske mange også jord på én eller flere naboers marker – noget, som var ganske usædvanligt andre steder. Af de 348 jordejere i Petersdorf Sogn i 1710 havde lige godt halvdelen ganske vist kun jord på deres hjembyes marker, men 89 havde jord på to bymarker og 67 på tre eller flere. De bønder, hvis jord var spredt videst, havde den fordelt på hele seks landsbyers marker.

Uanset at jordfordelingen var så uregelmæssig, var der et veludviklet landsbyfællesskab på Femern. Det blev ligesom andre steder styret af en landsbyforsamling, bondelaget, som omfattede byens gårdmænd. Nu var det ikke helt så entydigt, hvem der var gårdmænd i den enkelte by på Femern, men det løste man ved at fastsætte regler. En vedtægt fra byen Bannesdorf fastslår, at man skulle eje fem drömtsaat på byens jord og bo i landsbyen for at være medlem. På den måde trak man grænsen mellem gårdmænd og husmænd, lokale og fremmede. Hvis man ikke var født i byen og havde arvet gården, skulle man i øvrigt give en tønne øl ved optagelsen.

Landsbyfællesskabet omfattede et vist socialt fællesskab og nogle nødvendige færdselsregler, når man boede tæt sammen og havde jord spredt mellem hinanden. Alle var forpligtet til at følge en nabos kiste til graven. Det var en meget vigtig måde at vise naboerne respekt på. Ellers handler rigtig mange bestemmelser om at sikre, at folk ikke generede naboerne af egoisme eller tankeløshed. Der var forbud mod at have sten liggende på vejen om sommeren, mod at læsse mæg på landsby-

ens fællesplads eller mod at komme med for stort et spand heste på vejene. En hel masse restriktioner skulle forhindre, at dyr gik løse, så de kunne gøre skade på naboens jord. Andre bestemmelser skulle sikre mod ildebrand. Meget af det ligner regler, vi kender andre steder fra.

Mere specielle for Femern er regler om drængrøfter. Det flade terræn og den tunge lerjord gjorde dræning af regnvand til en vigtig sag. Derfor var der en række regler om, at grøfterne skulle holdes i orden og åbne, så vand kunne ledes væk.

Andre steder regulerede landsbyfællesskabet også brugen af jorden. Normalt herskede den såkaldte dyrknings tvang, som betød, at alle, der havde jord i et større markstykke, skulle bruge jorden til samme afgrøde som naboerne det enkelte år og gøre landbrugsarbejdet på samme tid. Der står meget lidt om det i vedtægterne fra Femern, men der er dog spor af, at man også her havde dyrknings tvang og skulle koordinere landbrugsarbejdet. Alt andet var i praksis også umuligt, når man havde lange smalle strimler mellem hinanden, for så ville den enes arbejde let skade den anden.

De fleste steder uden for Femern var græsningen en meget vigtig del af landsbyfællesskabet. Normalt græssede alle byens dyr sammen på de marker, der ikke blev dyrket det enkelte år, i stubmarken efter høst eller på overdrev. Hver bonde havde så ret til at sætte et bestemt antal dyr på græs alt efter hans kvota af landsbyen. Helt sådan var det ikke på Femern. Her foregik væsentligt mere af græsningen individuelt – enten ved at dyrene græssede på den enkelte bondes egen jord, eller ved at man

opdelte fælles græsarealer i lodder til hver bonde. Han fik så andel efter, hvor mange drömtsaat agerjord han ejede. Noget fællesgræsning var der dog, bl.a. efter høst.

Sådan havde man fundet løsninger på, at der på én gang var et landsbyfællesskab og fri omsætning af jorden. Det kunne sagtens lade sig gøre. En omkostning var, at den enkelte bonde ikke kunne regne med at få lige meget af hver afgrøde hvert år. Det var nok lettere at leve med, fordi agerbruget var stærkt markedsorienteret. Man producerede mere til salg end til eget forbrug. Bonden måtte så finde ud af at indrette sig på, at der kunne være år, hvor han var nødt til at lade en større andel af sin jord ligge brak end ellers.

Hvede og ærter

Femerns udgave af fællesskabet var også præget af, at agerbrug betød langt mere end kvægavl. Enhver med lidt forstand på landbrug og afgrøder ville hurtigt bemærke, at Femern var noget for sig, hvis han besøgte øen mellem 1500-tallet og 1700-tallet. Den var præget af et intensivt agerbrug. I 1581 var hele 55% af øens areal agerjord under plov, hvilket er langt mere end de fleste andre steder. Situationen var nogenlunde den samme i 1710, hvor ca. 55% blev regnet for ager og ca. 11% for eng. Resten omfatter nogle varige græsarealer, men også den jord, landsbyerne lå på, veje, grøfter og lignende. Skov var der til gengæld ikke noget af.

Landsbyernes jord var inddelt i 9-41 marker eller fald. De blev drevet enten i en firemarksdrift, så man over fire år drev jorden med helbrak, byg, ærter og hvede eller en seksmarks-

drift, som var det samme plus to år med græs. Helbrak betyder, at jorden blev pløjet flere gange i løbet af sommeren – op til syv, talte man om. Det var et middel til at bekæmpe ukrudt og få jorden gjort godt løs. Før slutningen af 1700-tallet var Femern det eneste sted ved Østersøen, hvor det blev praktiseret. Også det er tegn på et intensivt agerbrug. Til gengæld mistede man muligheden for at lade kreaturer græsse på disse marker.

Øens hovedprodukter var byg og hvede. Byg var den almindelige hovedafgrøde på gode jorder langs Østersøen og i det meste af Danmark, men ifølge beskrivelsen fra 1790 gav jorden usædvanlig gode udbytter på Femern. Byggen blev solgt til bryggerier og brænderier. Det specielle for Femern var dog, at hvede og ærter var hovedafgrøder. De blev også dyrket på Lolland og i Østholsten, men i langt mindre omfang, og de kendes kun få andre steder omkring Østersøen. På Femern havde hvede næsten helt afløst rug som vintersæd. Almindelige mennesker i datidens Danmark og naboområderne måtte stort set nøjes med rugbrød, men hvede var efterspurgt af overklassen og byernes bagere og gav gode priser. Her

var det lidt mildere klima og den gode jord på Femern en forudsætning for, at man kunne dyrke hvede. Ærterne blev mest brugt til menneskeføde og foder, men de passede godt i sædskiftet, da de ikke skal have kvælstof fra jorden, men kan hente det fra luften og dermed ligefrem bidrager til at gøde jorden. Man brugte derfor møget fra dyrene på de marker, hvor der skulle være byg, mens man regnede med, at ærterne sørgede for at gøde jorden til hveden.

Dyreholdet betød ikke meget. Man holdt køer, får, svin og fjerkræ til eget behov, men selv store gårde nøjedes med ganske få kreaturer. Til gengæld holdt man rigtig mange heste. Ifølge en beskrivelse fra 1830 satte man gerne seks heste for ploven, da jorden var så tung, og større gårde holdt gerne to spand. Det stemmer med en række konkursboer fra tiden omkring 1610. På de ni gårde, hvor vi kender besætningen, holdt man 8-22 heste, men med én undtagelse kun 2-6 køer. En enkelt af gårdene havde dog også ganske mange får og ungkreaturer, men hovedreglen er klart, at det handlede om agerbrug og heste til at dyrke markerne. Der var også forholdsvis mindre græs end de fleste andre steder.

Forbindelser til Ditmarsken

Hvorfor var tingene så anderledes på just denne ø? Ja, sikkert kan vi ikke vide det, men vi har nogle antydninger. For det første fik øen rent politisk

Gavlen på en gård set fra haven.

Endnu i dag er Femern præget af mange landsbyer, der er markant afgrænset til det åbne land. På billedet ses den nyere bebyggelse i landsbyen Puttgarden.

en skæbne for sig. Allerede i 1326, da den holstenske greve Johan den Milde blev forlenet med øen, gav han den en særlig retsorden. Det var i hvert fald en begyndelse til øens særlige status som landskab. En anden afgørende begivenhed indtraf i 1420, da Erik af Pommern angreb øen med stor voldsomhed og angivelig dræbte en betydelig del af befolkningen. Da holstenerne generobrede øen, hentede de nybyggere til fra Ditmarsken. En teori er, at de er flyttet ind i landsbyer, der allerede fandtes, men medbragte de former for jordeje, de kendte hjemmefra.

Et træk, der ofte ses som en arv fra Ditmarsken, er de såkaldte fætterskaber: en slags familieklaner, der var forpligtede til at støtte hinanden. Ifølge de ældste vedtægter fra 1500-tallet var medlemmerne forpligtet til

at hjælpe hinanden med gensidig ed for retten eller blodhævn i fejder. Først og fremmest var fætterskabernes medlemmer dog forpligtet til at støtte hinanden økonomisk i ulykke, til uddannelse, i fangenskab eller under andre omstændigheder, hvor der var hjælp behov.

En gammel bog fra ét af fætterskaberne peger på indvandrede fra Ditmarsken som stiftere. Med sikkerhed kendes fætterskaberne først fra det sene 1400-tal, men enkelte familienavne kendes dog på øen før 1420. Der er også visse antydninger af, at der allerede før dette tidspunkt fandtes klaner. Helt sikre på, hvor meget der kom fra Ditmarsken, kan vi ikke være, men forbindelserne er påfaldende. Og det er højst tankevækkende, at særtræk holdt sig så længe, som tilfældet var. ■

Gårde og huse på Femern

Af Kim Furdal

Sønderjylland har en rig variation af gård- og hustyper, som stærke traditioner og skiftende moder inden for bygningskulturen har sat i landskabet.

Femern er i den henseende ingen undtagelse, men har sin særlige byggeskik. Museumsinspektør, ph.d. Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL, tegner et billede af den særlige byggeskik på Femern, der endnu sætter sine spor.

Bebyggelsesstrukturen

NÅR MAN I DAG færdes i det karakteristiske flade landskab på Femern, kan man endnu opleve de mange afrundede landsbyer med deres skarpe skel mellem bebyggelsen og det omgivende landskab. Selv om der er tilløb til spredt bebyggelse i det åbne landskab omkring bl.a. tekniske anlæg som f.eks. færgelejet, så har Femern formået at fastholde en bebyggelsesstruktur, der har rødder tilbage til middelalderen med et stort antal landsbyer og købstaden Burg.

Bevæger vi os ind i den traditionelle landsby i det gamle landbosamfund på Femern, så bestod den af en stor åben plads omkring en gennemgående vej med et gadekær, et tingsted og i nyere tid også en skole. Rundt om pladsen lå byens gårde og huse med gavlen ud mod pladsen, som det var tilfældet med købstædernes gavlhuse helt op i 16- og 1700-tallet, og som man endnu kan opleve i f.eks. Slotsgade i Aabenraa. I det perspektiv er det måske heller ikke underligt, at landsbyerne, i lighed med købstæderne, frem til midten af

1800-tallet var omgivet af et stengærde med porte, der blev aflåste om natten.

Foran husrækkerne løb et bredt fortovej, en 'bro', som man endnu kan opleve i købstaden Burg. I modsætning til nutidens fortovej, tilhørte broen oprindeligt den enkelte gård eller hus. Det betød, at man i 1600-tallet kunne opleve, at de større gårdmænd i landsbyen indhegnede deres bro for at anvende den som forhav til bl.a. prydeplanter, den såkaldte "brohave". I midten af 1800-tallet var broen dog sjældent indhegnet, men det lattede ikke nødvendigvis trafikken. På hver side af indgangen til huset lå henholdsvis en mødding og et vandingssted, som man skulle forbi på vej ind i huset. Mellem bygningerne var et smalt slip, som førte fra broen bagom huset til gårdens kålgård, dvs. køkkenhave.

Bygningskonstruktion

Den karakteristiske gård på Femern er blevet beskrevet som en treskibet basilica af bindingsværk, men ret beset er der tale om en højremskonstruktion, som man i Danmark bl.a. kan finde i Vendsyssel, det nordlige Vestjylland og uden for grænserne i nordatlanten. Det er også samme bygningskonstruktion, som man finder i det nordtyske Hallenhaus, som er udbredt syd for Slien.

I modsætning til bindingsværkshuset, hvor taget bæres af stolperne i ydervæggene, består højremshuset af to sæt stolper, der står med regelmæssig afstand inde i bygningen. Til forskel fra de traditionelle høj-

remshuse i Danmark er bjælken, der forbinder de enkelte sæt stolper, ført et stykke ud over stolperne, hvilket kombineret med, at sidespærrene er ført op til hanebjælkerne, giver konstruktionen en utrolig styrke. Det er disse tagbærende stolper, der giver en opdeling af huset i en diele, hvor der er højt op til tagryggen eller loftet, og to lavere sidefløje/sideskibe på hver side af dielen. Det betyder også, at bygningens ydervægge i bindingsværk er meget lave, hvilket nok er en del af forklaringen på, at huset vender den høje gavl ud mod den åbne plads, og man har bevaret den placering af huset på grunden helt frem til slutningen af 1800-tallet.

Dermed blev gavlen den sociale markør, som vendte ud mod samfundet og de forbipasserende. På storbøndernes gavle var bindingsværket rigt på kraftigt tømmer og vægfelterne, tavlene, udfyldt med røde teglsten, til tider i sindrige og smukke mønstre. Etagerne var fremspringen-

de, så den øvre etage strakte sig ud over den nedre etage, støttet af knægte. Midt på gavlen var porten og indgangen til bygningen bestående af to fløjporte, der gav plads til arbejdsvogne, kreaturer og heste. Øverst i gavltrekanten sad en husbrand, dvs. en lodret pind på 1-1 1/2 meter, som ofte var dekoreret med udskæringer. Efter økonomisk formåen og smag kunne gavlen som byernes gavlhuse være udsmykket med forskellige typer af billedskærerarbejder på bl.a. knægtene og porten.

Gavlen kunne være forsynet med et eller flere store småsprossede vinduer, der i højde og bredde var tilpasset midtskibet, sideskibene og ikke mindst brugen af bygningen. Meget tyder på, at der oprindeligt har været stald i det ene sideskib ud mod gården, og man derfor kun har haft et enkelt vindue i den modsatte side af dielen, hvor den lille dagligstue har ligget. Siden er stalden i de store gårde flyttet ud af huset og over i en se-

Som i købstæderne lå gårdene side om side med gavlen vendt ud mod den åbne plads. Tegneren har dog diskret undladt at tegne de møddinger og vandingssteder foran de enkelte gårde, som man skulle passere for at komme ind i bygningen.

Fig. 7

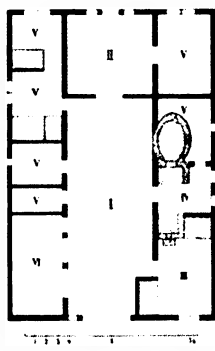

Fig. 8

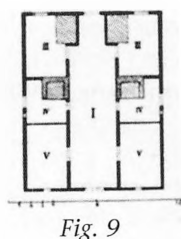

Fig. 9

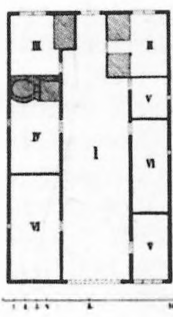

Fig. 10

Fig. 7 og 8 viser grundtegninger af gårde på Femern med dielen i midten, adskilt fra store-dørns af en tværvæg og funktionsrum i de to 'sideskibe'. Fig. 9 viser grundtegning af hus med to lejligheder og fig. 10 grundtegning til et hus.

parat bygning, så der er blevet plads til mere beboelse og dermed flere vinduer på begge sider af porten. I den forstand er antallet af vinduer også en diskret social markør.

Dielehuset

Gården på Femern kan bedst sammenlignes med dielehuset i købstæderne. I det brede midtskib lå dielen, der førte fra porten ned til en stor rummelig dagligstue (store-dørns), der var adskilt med en tværvæg. På begge sider i sideskibene ned langs dielen og store-dørns lå stald, køkken med ildsted, den lille dagligstue (lille-dørns) og forskellige kamre til tjenestefolk, opbevaring m.m. I modsætning til det nordtyske Hallenhaus, hvor ildsted og spisested lå for enden af dielen mod store-dørns, den såkaldte flett, var ildstedet og køkkenet i den typiske gård på Femern placeret i et af sidefløjens rum. Røgen blev ledt op gennem en skorsten, som ragede et lille stykke op over taget. Det

åbne ildsted i det lille køkken, som kunne lukkes med en dør, har været en yderst røgfyldt affære, når der blev tændt op. Den danske gårdshistoriker Mejborg skriver, at køkkenet var "så sort som muligt", at loftet var dækket af et tykt lag 'glanssod', dvs. løbesod, og ilden i arnen dannede en blågrå tåge, så man knapt kunne skimte loftbjælkerne. Det har næppe været en behagelig arbejdsplads for husmoderen og/eller tjenestepigerne.

Ved siden af køkkenet i sideskibet lå i reglen lille-dørns. Den var hos bønderne i reglen forsynet med en med kakler smukt dekoreret bilægger, men ifølge Mejborg var de mere til pynt end til nytte, så børn og gamle om vinteren måtte tilbringe en stor del af tiden i sengen, mens andre måtte sidde med overtøjet på. Det lyder dog næppe sandsynligt, at gårdmændene og andre på Femern skulle have investeret penge i bilæggere, som i modsætning til mange andre steder ikke

skulle have været i stand til at opvarme den lukkede stue. I lille-dørns finder man også alkoverne, ofte to styk, der var bygget ud i henholdsvis dielen og køkkenet. Den ene var til mand og kone, mens den anden var beregnet for aftægtsfolkene. Børnene var henvist til en slagbænk under vinduet. Da lille-dørns i reglen var placeret op mod gavlen til gaden, og køkkenet var placeret op til lille-dørns, fik køkkenet og dermed ildstedet en placering midt for i bygningen.

Fra dielen førte en tofløjet dør ind til store-dørns, tilpas i bredden til, at man kunne føre en kiste ind og ud af storestuen. Stuen havde formentlig karakter af en "fin stue", der kun blev taget i brug ved særlige lejligheder og derfor var konservativ, hvad angik udsmykning og indretning, eller som Mejborg udtrykte det, havde bevaret "... sit gamle præg".

De mindre gårde og huse var mindre og mere beskedne udgaver af de store gårde. Som noget ret afgørende var dielen i husene ført hele vejen gennem huset fra gavl til gavl, som det var tilfældet med dielehusene i købstæderne. I stedet var store-dørns i de mindre gårde placeret i det ene sideskib i den øverste ende af dielen over for lille-dørns, så de to stuer var omtrent lige store. I de mindste huse var der to køkkener, et på hver sin side af dielen, så huset kunne rumme to familier. I de mindre gårde og huse måtte man også nøjes med lerklinede tavl og færre udsmykninger. De fat-

tigste, som ikke havde nogen husdyr, måtte også nøjes med en dør i stedet for en tofløjet port.

Stalden

Hvad angår stalden, synes der at herske forskellige opfattelser. Den tyske folkelivsforsker og leder af museet i Altona, Otto Lehmann (1865-1951), mente i 1920'erne, at kreaturerne lige som i det nordtyske Hallenhaus havde været opstaldet i den første del af sideskibene mod indgangen med gennemløbende grebninger ud mod dielen, så kreaturerne og hestene vendte hovederne ind mod væggene. Denne måde at opstalde kreaturerne på var man gået bort fra i slutningen af 1700-tallet, så stalden i stedet var et indelukket rum i det ene af sideskibene. Den danske gårdhistoriker R. Mejborg hævdede dog i 1892, at stalden var et helt eller halvlukket rum i et af sideskibene, der vendte ud mod landsbyen.

De modsiger ikke nødvendigvis hinanden. Mejborg kan meget vel have overset ændringer, der er sket over tid, mens Lehmann i stedet har understreget forbindelsen til det nordtyske Hallenhaus. Lehmanns synspunkt forekommer dog ikke helt overbevisende. Hvis man følger ham, skulle det store firkantede vindue i

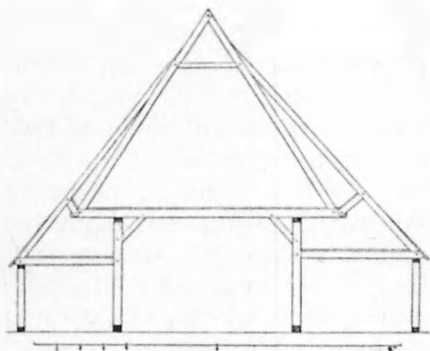

Illustration: R. Mejborg: Slesvigske bøndergårde.

Højremkonstruktionen i den typiske gård på Femern. I modsætning til bindingsværkshuset, hvor det er ydervæggene, som bærer tagkonstruktionen, er det her to rækker af stolper.

To store og brede produktionsbygninger i landsbyen Landkirchen, som vender gavlen ud mod gaden og til Sct. Petri Kirkes kirkegård.

gavlen ud mod landsbyen have givet blik ind til stalden.

Den tætte forbindelse mellem mennesker og kreaturer i samme bygning fik i 1930'erne Claus Eskildsen til at se det nordtyske Hallenhaus og den femernske gård som mere primitiv end den danske 'gårdrace'. Der er ingen tvivl om, at gårdtyperne har dybe historiske rødder, men der er nok snarere grund til at følge etnolog Bjarne Stoklund, der ser det som udtryk for en høj prioritering og værdsættelse af kreaturerne. Det vil også passe meget fint med placeringen af kreaturer og heste nærmest indgangen, så gæsterne også på denne måde kunne få en fornemmelse af den velstand - eller mangel på samme - som prægede gården.

Gårde og huse på Femern i dag

Ganske vist har befolkningen på Femern holdt fast ved den skarpe opdeling mellem bebyggelse og land, men man finder ikke længere den traditionelle bygningskultur på øen. Mejborg kunne allerede i slutningen af 1800-tallet konstatere, at dele af landbokulturen var forsvundet og under opbrydning. Stengærderne, som omkransede landsbyerne, var ifølge Mejborg således forsvundet inden for mands minde ligesom mange af de tidlige så talrige huse på Femern. I

dag finder vi ikke rester af den gamle bygningskultur på Femern.

Og så støder man alligevel på kulturens lange tråde, når man kører rundt på Femern. Her kan man i flere af landsbyerne ikke undgå at se de store avls- og ladebygninger opført fra slutningen af 1800-tallet og frem, der på traditionel vis vender gavlen ud mod gaden og bl.a. sender et signal til omverdenen om velstand og tradition. ■

Litteratur

- Dragsbo, Peter: Folkegrænse og byggeskik. Myter og realiteter i Claus Eskildsens påstande om dansk og tysk byggeskik i Sønderjylland. I: *Sønderjyske Museer 2002*, side 11-19.
- Dragsbo, Peter (red.): *Haus und Hof in Schleswig und Nordeuropa*. Heide 2008.
- Lauridsen, Peter: Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland. I: *Historisk Tidsskrift 6 bd. R. VI, 1895*, side 43-113.
- Lehmann, Otto: *Das Bauernhaus in Schleswig-Holstein*. Altona 1927.
- Lehmann, Otto: Die bisherige Ergebnisse der Hausforschung für das Volkstum im deutschen Schleswig. I: *Nordelbingen 1938*, side 69-107.
- Mejborg, Reinhold: *Slesvigske Bøndergaardene i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede*. København 1892.
- Stoklund, Bjarne: *Bondegård og byggeskik før 1850*. København 1980.

Femerns historie fra 1864 til i dag

Af Michael Kirchner. Oversættelse: Lilian Matthes.

Femern har siden 1867 udviklet sig fra et udpræget landbrugsland til et feriemråde. Lokalhistoriker Michael Kirchner, Femern, trækker linjerne op i øens historie fra 1867 og frem til i dag.

FEMERN HAR HAFT en meget omskiftelig historie og har i tidens løb tilhørt såvel Kongeriget som de holstenske grever. I årene mellem 1022 og 1864 var øen gentagne gange genstand for spillet om magten mellem de to sider, indtil øen blev erobret af Preussen i 1864. Det ældste af øens danske vidnesbyrd er borgen Glambeek. I 1397 blev Femern en del af arvegodsset for de holstenske grever, der var i familie med det danske kongehus. På den måde kom øen tilbage til hertugdømmet Slesvig. Erik af Pommern generobrede øen i 1420.

I 1867 blev øen en del af kongeriget Preussen. 160 soldater fra 5. Brandenburgs infanteriregiment nr. 48s 8. kompagni, der stod under løjtnant Xaver von Mellethins kommando, ankom til Femernsund i de tidlige morgentimer den 15. marts 1864. I Burg overrumplede soldaterne de sovende danske soldater. Der blev dog udvekslet skud foran Wissers hotel i Burg, hvor to danske soldater blev dødeligt sårede. Det var underofficer Hans Carstens fra egnen omkring Husum og vagtmester Christian Eritzøe fra Haderslev. De blev begravet med militær honnør på kirkegården ved Sct. Nikolai Kirke, hvor man stadig kan se en gravsten til deres minde. Femerns marineforening og hjemneværnet på

Lolland har en stående venskabsaftale, så når de danske veteraner er på besøg i Burg, nedlægger de som regel en krans på gravstedet.

Preussisk provins

Den 1. oktober 1867 blev den preussiske forfatning indført i de tidligere hertugdømmer, og øen lagt ind under det nye amt Oldenburg i Holsten med administrativt hovedsæde i Cismar. Landsrådsædet blev flyttet til Oldenburg i 1921/22. Indtil da var øboerne frem for alt bønder, fiskere og sømænd, men nu begyndte et nyt erhverv lige så stille at få betydning, nemlig turismen.

Den første badevogn blev bygget i 1868 af tømrer Mohns fra Burg. Han lavede badevognen til den første preussiske amtmand og senere amtsdommer Conrad Carl Sarauw i Burgtiefe. På dette tidspunkt herskede der meget strenge regler omkring sædelighed, og en badevogn gav kvinderne mulighed for at klæde sig uforstyrret om. Badevognen blev ganske enkelt skubbet ud i vandet, og så kunne kvinderne bade uden nysgerrige blikke. Flere badevogne fulgte, og i 1902 grundlagde en gruppe dygtige forretningsfolk fra Burg foreningen 'Ostseebad zur Tiefe'. Ifølge krønikerne var de første badegæster 'storbytrætte' akademikere, der frem for alt havde logi hos private eller på kroerne.

Jernbanen kommer

Byen Burg opnåede sin egentlige blomstringstid omkring 1900. Byens

Banegården i Burg opført 1905 i nationalromantik med en solid bund af ren mur i stueetagen og pudsede vægge på første sal. Fra 1995 til 2015 har bygningen været anvendt som restaurant.

borgmester hed da Matthias Lafrenz. Han var en succesrig rederiejer, der sørgede for at få jernbanen til Femern, fik vejene belagt med brosten og anlagde fortove. Han igangsatte byggeriet af rådhuset, der blev indviet den 22. november 1901. Han fik opført det første elektricitetsværk og bragte gang i turisterhvervet. Havnene spillede en vigtig rolle, indtil Femernsundbroen stod færdig i 1963. Den forbinder halvøen Wagrien med selve hovedøen. Den ældste havn, nævnt første gang i 1435, er Lemkenhafen. I slutningen af det 18. århundrede konkurrerede Lemkenhafen endda med Burgstaaken, som i dag er den vigtigste logistik- og fiskerihavn på øen. En anden vigtig havn er Orth, der blev indviet i 1881. I starten af forrige århundrede blev færgestedet Femernsund vigtig for øens forbindelse til fastlandet. Efter den nye Femernsundbro og færgehavnen Puttgarden blev færdige, blev de to færgesteder på begge sider af sundet overflødige og nedlagte. Man opførte et bådeværft og en lystbådehavn på øen, mens der på fastlandet blev bygget en marina.

I 1905 fik øen en jernbane. Togene fra fastlandet blev transporteret over

på øen med de færger, der var blevet taget i drift i 1903. Det var røde motorvogne, der hørte til Kreis Oldenburger Eisenbahn (KOE). Forkortelsen KOE endte med at blive til "kommen ohne Eile", for alting foregik selvfølgelig meget mere roligt og gemytligt dengang. Den første køreplan indeholdt kun fire daglige afgang. Strækningen var 21 km lang og førte fra Femernsund, hvor den første banegård blev opført, over Wulfen, Burgstaaken, Burg, Landkirchen, Alttjellingsdorf, Lemkendorf og Petersdorf til Orth. Disse små flækker havde alle egen banegård. I starten var øboerne meget skeptiske overfor jernbanen. 'Madame Wissler', der ejede Wissers hotel 1866-1895, havde følgende kommentar: "Hvis jernbanen kommer, er Femerns bedste tider forbi!" Det kunne minde lidt om nogle af de bemærkninger, der er faldet om den tunnelforbindelse, der er planlagt. Jernbanen kom i hvert fald.

Landbrug

Allerede omkring 3000 f. Kr. værdsatte man Femerns tunge, frugtbare lerjord. De første bønder bosatte sig på øen omkring dette tidspunkt, og siden udviklede Femern sig til et landbo-

samfund med stærke bønder, der havde den samfundsmæssige og politiske magt. På den ene side stod de store bønder, på den anden side de fattige daglejere, karle og piger. Der var mange sociale udfordringer i denne blanding, hvor lønmodtagerne nærmest ingen rettigheder havde. Der var bøndergårde, hvor tyendet næsten var en del af familien, og hvor de sad til bords og tilbragte aftenerne sammen med familien. De, som var udsat for en tyrannisk 'herre', var derimod ilde stedt. Den teknologiske revolution efter krigen har forandret livet og arbejdet på gårdene og i markerne. Traktorer, kæmpestore mejetærskere og andre maskiner har fortrængt folk og fæ. I dag kan en mand med en mejetærsker med en kapacitet på 10.000 kg hvede og et skærebord på ca. ti meter klare en hel høst på en enkelt dag. I midten af forrige århundrede krævede dette en hel hær af høstfolk.

Ved siden af raps og hvede dyrker man savoykål på Femern. I den senere tid har markedsvilkårene og den voksende konkurrence fra avlere i Dit-

marsken gjort savoykålen mindre lukrativ. Man ser næsten heller ingen køer på øen længere, selvom den sortbrogede race havde rigtig gode avlsforhold til langt op i 1960'erne. Dengang fandtes der omkring 5.000 malkekøer på Femern. På kvægauktionerne i Lübeck og Rendsburg var priserne på køer fra Femern gode, og de fik masser af udmærkelser og diplomer. En af de mest succesrige opdrættere var Fritz Mackeprang fra Meeschendorf. Men den generelle forandring i landbruget og mælkeprisernes fald har betydet, at der næsten ikke er noget kvægopdræt tilbage på øen. I de seneste år har der kun været to bedrifter med i alt 50 køer, og tendensen er nedadgående. Bondegårdsferier og vindkraft har dog åbnet op for nye, indbringende forretningsmuligheder for landmændene på Femern.

Turismens indtog

I lang tid var Femern nærmest et slags tilflugtssted for individualister og folk, der søgte efter noget helt specielt. Først omkring 1935, da nazister-

Den første badeanstalt på Femern omkring 1930, hvor ikke alle var livstrætte akademikere. Badningen skete kyskt og dydigt.

ne begyndte at sende de første familier på rekreation ved vandet gennem deres 'Kraft durch Freude'-program (nazistisk fritidsorganisation), begyndte der at komme gang i turismen. Krigen satte en stopper for dette. Der var ingen, der tænkte på at rejse, med mindre man blev udstationeret som soldat eller tvunget til at flygte fra bombardementerne over de store byer. I starten af 1950'erne begyndte man at ligge i telt, og bondegårdsferier blev et begreb. Her var det især Karen Prange fra Presen lige syd for Puttgarden, som var foregangs-kvinde. Hun var husholderske, gårdejer og en af de første, der tilbød bondegårdsferie på øen. Gæsterne blev hentet af udlejerne ved jernbanestationen i Burg med hestevogn eller kærre og bragt ud til gårdene. Der var vand i servanten, toilet i gården og ingen særlige turisttilbud til feriegæsterne, som man kender det i dag.

En af de mest kendte feriegæster på øen i 1908 og tiden 1912-1914 var maleren Ernst Ludwig Kirchner (1880-1938). Han boede hos fyrmester Ernst-Friedrich Lüthmann ved fyret i Staberhuk sammen med sin samlever Erna Schilling. Kirchner var med til at grundlægge kunstnergruppen 'Brücke' i Berlin. Han roste Femern som sit 'paradis på jord' og priste øens farver, som han sammenlignede med en tropeøes pragt. Omkring 120 af hans billeder, altså ca. en tiendedel af hele hans værk, opstod på Femern. Hans mest kendte motiver er laden fra godset Staberhof, en lagerbygning fra havnen i Burgstaaken, den pittoreske gade Badstaven i Burg og et bybillede af Burg med Skt. Nikolai Kirke. Hans strandbilleder med nøgne badegæster er i dag både kendte og mange milli-

oner værd. I 1991 blev der dannet en forening i Burg - 'Ernst-Ludwig-Kirchner-Verein' - som fik Kirchners værk frem i lyset. Foreningen har blandt andet sørget for at indrette en permanent udstilling på førstesalen på Burgs folkebibliotek i Bahnhofstrasse.

Efter 2. verdenskrig var Femern tæt på at blive en del af DDR, der dengang var den sovjetisk besatte zone. Russerne ville gerne have øen som "et øje mod vest i Østersøen". Efter lange og heftige debatter mellem den russiske gesandt Fjodor Gjusev og den britiske diplomat Lord Strang of Stonesfield om grænsedragningen vandt englænderen, og med et enkelt pennestrøg blev Femern tildelt Slesvig-Holsten, der hørte ind under den britiske zone. Ellers ville øen være blevet kommunistisk. Nogle af øens konservative borgere var så taknemmelige over dette, at de fik lavet en mindeplade for den engelske diplomat, som blev sat op på det lokale museum i 1999.

Fugleflugtslinjen

Da Femernsundbroen og færgehavnen i Puttgarden blev indviet i 1963, startede en ny tid for øen. Det tog kun tre år at slå bro fra halvøen Wagrien over til Femern, hvilket dengang var temmelig hurtigt. Færgerne over sundet var nu overflødige. Broen er 963 m lang og består af over 9000 tons stål og 2500 kubikmeter beton. Konstruktionsmæssigt er der tale om en hængebro, hvor vejbanen er hængt op på to store brobuer med 40 stålreb (7-10 cm tykke). Folk kalder broen for 'bøjlen' på grund af buernes karakteristiske udseende.

Færgetrafikken mellem den østlige del af Holsten og Danmark er imidlertid noget ældre end fugleflugtslinjen.

Allerede i 1951 kunne man sejle fra Grossenbrode på fastlandet. I starten var der afgang én gang om dagen fra den forhenværende marinehavn Grossenbrode. Dampskibet 'Danmark' sejlede til Gedser på Falster. Senere sejlede endnu et dansk skib, 'Kong Frederik IX', på ruten. Det tyske jernbaneselskab, Deutsche Bundesbahn, byggede færgeren 'Deutschland' i 1953. I 1957 kom 'Theodor Heuss' til. Begge færger var specialbyggede til jernbane-, bil- og persontransport. Allerede da havde det tyske og det danske trafikministerium planer i skuffen om at bygge en færgehavn i Puttgarden på Femern og Rødby på Lolland.

I maj 1963 blev færgetrafikken mellem Rødby og Puttgarden sat i gang med skibene fra Grossenbrode. Strækningen Rødby-Puttgarden var 50 km kortere end mellem Grossenbrode og Gedser. I 1972 blev den anden færge ved navn 'Deutschland' færdig, og i 1986 fulgte 'Karl Carstens'. De er begge for længst blevet afløst af de to moderne færger 'Schleswig-Holstein' og den tredje 'Deutschland'. Desuden sejler de to danske færger 'Prinsesse Be-

nedikte' og 'Prins Richard' på ruten. Der er afgang hver halve time, og overfarten tager omkring 45 minutter. I dag transporterer Fugleflugtslinjen flere millioner mennesker på årsbasis.

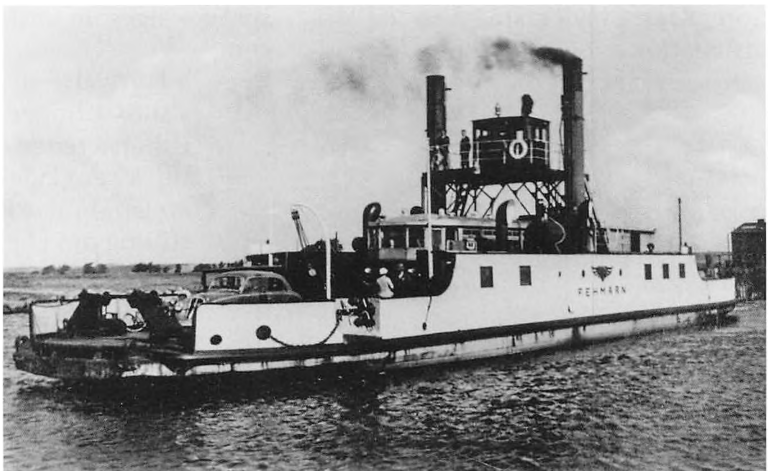
I 2007 besluttede den tyske og den danske regering at bygge en fast forbindelse over bæltet fra Femern til Lolland. Først var der tale om en bro, men i dag har man besluttet sig for at lave en tunnel. Det omfattende jordarbejde begyndte på dansk side i 2015, mens man på tysk side er i gang med godkendelsesprocedurerne. Lige nu er det indsigelsesfasen, der kører. Der er imidlertid kun omkring 3.000 af de i alt 12.000 Femernboere, som har benyttet sig af denne mulighed. Der er dog mere modstand i vente fra en sammenslutning af flere aktionsgrupper, der fraråder dette projekt af forskellige miljømæssige og økonomiske årsager.

Kurbadet Burg

Da Fugleflugtslinjen blev grundlagt, blomstrede turismen op på Femern. Øen forandrede sig fra et landbosam-

(fortsættes side 278)

Færgeren over
Femernsund.
ca. 1960.

Sønderborg Slot i 800 år - ny basisudstilling

Af Carsten Porskrog Rasmussen

DEN VIGTIGSTE genstand på Sønderborg Slot er slottet selv. Som alle andre genstande skal det formidles, og siden den store restaurering og nyindretning først i 1970'erne har det første egentlige museumsrum, den besøgende møder, fortalt om slottets historie. Det gør det stadig, men det har her i foråret 2016 gennemgået en total fornyelse. Det fremstår nu med en lys, venlig og moderne arkitektur. Fortællingen om slottets lange historie er blevet gennemgribende fornyet, både i indhold og form.

Selve bygningshistorien fortælles ved hjælp af fire modeller. De går igen fra den gamle udstilling, men har fået nyt lys og nye tekster. Resten af udstillingen lægger vægt på slottets skiftende herrer og anvendelser: fra kongers og hertugers middelalderborg over renæssancens fyrsteslot til den senere brug som preussisk kaserne, internerings- og straffelej og museum. Det fortælles ved en kombination af faste tavler, små film- og lyd-installationer og genstande. Det sid-

ste er museernes adelsmærke, og selvom udstillingen bruger moderne medier, rummer den mange flere genstande end før. Man kan blandt andet opleve en del af en bagladekanon fra middelalderen, en uniform med en særlig pikkelhue med dusk fra Regiment 86, som holdt til på slottet i preussisk tid, og fangehusflid fra de internerede i 1945. Når man kommer ind, mødes man af en montre med blankvåben med tilknytning til slottet - det ældste er fra 1500-tallet, det yngste fra besættelsestiden.

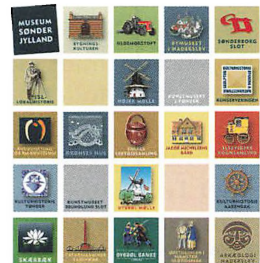
Udstillingens midtpunkt er et stort touch board, hvor man kan gå på opdagelse i slottet, som det var i 1600-tallet. Udgangspunktet er tegningen af slottet og de omgivende bygninger fra Resens Atlas Danicus. Når man rører skærmen bestemte steder, åbner der sig kig ind i bygningerne i en slags tegneserieformat. Man kan se ind til smeden, kontorfolkene, fest i riddersalen eller en fornem herre på toiletet. Skærmen er tekstet på tre sprog - ligesom resten af udstillingen.

Fornyelse af museernes basisudstillinger er en evigt igangværende opgave - og vigtig. Vi er glade for at have fået en langt mere tidssvarende udstilling om et emne, som rigtig mange af vore gæster interesserer sig levende for. ■

Montre med blankvåben tilknyttet slottet.

11. jun. - 23. okt. **Arkæologi Haderslev**
 'Breaking News' - Pressebilleder fra 1864-krigen, som de kunne ses i danske og udenlandske aviser.
10. sep. - 23. okt. **Arkæologi Haderslev**
 'Skatten fra Petersborg' - Landsbyen ved Urnehoved Tingsted er blevet grundigt undersøgt med metal-detektor af Sønderjyllands Amatørarkæologer, og det gav pote!
9. okt. - 13. nov. **Kulturhistorie Aabenraa**
 'Future Port Cities' - Udstillingen viser resultater fra projektet, hvor unge fra Region Sønderjylland - Schleswig i fællesskab har udviklet deres idéer til fremtidens havnebyer.
31. maj - 30. okt. **Cathrinesminde Teglværk**
 'Kellinghusen - en flække og dens fajance'.
29. apr. - 31. okt. **Oldemorstoft, Bov**
 'Russiske krigsfanger på landet i Sønderjylland 1914-1918'.
14. maj - 23. okt. **Kunstmuseet Brundlund Slot**
 'Forsvindingspunkter - Karin Lind'.
- Fra 18. jun. **Sønderborg Slot**
 Ny permanent udstilling om slottets historie.
3. jun. - forår 2017 **Kulturhistorie Tønder**
 Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna Botilla Winther fra Bredebro.
8. okt. - 30. dec. **Kulturhistorie Tønder**
 S.O.S.-Strikkede Olmer Striber - Strik med inspiration fra de sribemønstre, som fortidens olmerdugsydner og -bolstre har i smukke røde, blå og hvide farver.
1. apr. - 23. dec. **Drøhes Hus, Tønder**
 'Kniplinger fra Sønderborg Slot'.
1. apr. - 23. dec. **Drøhes Hus, Tønder**
 'Fra storhed til forfald' - Om kniplingshistorie i Vest-sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet.
1. apr. - 23. dec. **Drøhes Hus, Tønder**
 'I tråd med tiden' - Kniplingshistorie fra 1900 til i dag.
19. mar. - 31. okt. **Højer Mølle**
 'Det daglige brød' - Mel, brød og bagning gennem 2000 år.
17. sep. - 15. jan. 2017 **Kunstmuseet i Tønder**
 Júlíana Sveinsdóttir - mellem Island og Danmark.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 275)

fund til en ferieø. En af de drivende kræfter fra 1959 til 1989 var Burgs borgmester Ulrich Feilke (død 2012). Sammen med bystyret og de lokale virksomheder var han med til at lægge kursen for fremtiden. I den periode blev øens sygehus, gymnasiet og kurbadet Burgtiefe med svømmehal, feriecenter og sanatoriebygning grundlagt. De tre hoteltårne med 17 etager i IFA-feriecentret kan på søsiden ses langvejs fra.

Femernsundbroen er ligeledes årsagen til, at campingferierne rigtig er blomstret op på øen. I dag findes der 18 campingpladser fordelt langs den 78 km lange kyststrækning. Det er mest autocampere, campingvogne og små feriehytter, man finder, knap så mange telte. Man er oppe på over en million overnatninger på årsbasis, fordelt på ferielejligheder, privat udlejning, hoteller, pensioner og camping.

Øens erhvervsskat er fordelt med en tredjedel fra landbrug, en tredjedel fra turisterhvervet og en tredjedel fra vindenergien. Den tyske delstat har subventioneret vindenergi kraftigt siden 1990'erne, fordi det er meningen, at man på sigt skal droppe brugen af atomenergi. Især landbruget har investeret i vindenergi, og når man kommer kørende fra Femernsundbroen kan man allerede se omkring 100 vindmøller på øen.

Sammenlægning af forvaltningsområdet Femern

Ved årtusindskiftet besluttede man at sammenlægge de tre landkommuner WestFemern, Landkirchen og Bannesdorf samt byen Burg til én større forvaltningsenhed. Sammenlægningen

Foto: Kim Furdal

“Fingrene væk fra Fehmernbæltet!” Og “For en Østersø uden terrortunnel”. Der er på plakaten, fotograferet sommeren 2015, lagt op til kamp i forbindelse med den tyske godkendelse af Femernprojektet. Hænderne tilhører nok den, som forventes at stoppe projektet.

blev gennemført i 2003, og hele øen er nu blevet til ‘Stadt Fehmarn’. Helt op i 1970’erne var de fleste af de 42 landsbyer på øen selvstændige kommuner. Amtet Fehmarn blev forvaltet fra Burg og havde en amtsformand, der fungerede på frivillig basis. Den nye forvaltningsenhed Stadt Fehmarn strækker sig over 185 kvadratkilometer og har samme udstrækning Nürnberg, mens indbyggertallet på ca. 12.500 bestemt ikke kan sammenlignes. I 2015 blev socialdemokraten Jörg Weber valgt til borgmester for Femern. ■

Litteratur

Kirchner, Michael: *Fast alles über Fehmarn. Geschichte und Geschichten; Ein charmantes Sammelsurium*. Vitolibro, Malente 2016.

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Herredømmet over Femern

Af Carsten Porskrog Rasmussen

FRA 1600-TALLET TIL 1800-TALLET regnedes Femern til hertugdømmet Slesvig, skønt øen ligger mellem Lolland og Holsten. Sådant havde det dog ikke altid været. I ældre middelalder var øen beboet af slavisk-talende folk, men kom under den danske konge og blev en del af Odense stift. Hvordan det gik til, ved vi ikke. Adam af Bremen skriver dog allerede sidst i 1000-tallet, at øen var slavisk, kristen og under Danmark. Saxo skriver sært nok slet ingen ting om erobringen - modsat hans dramatiske beretning om erobringen af Rygen.

På et tidspunkt omkring 1200 blev der kaldt tyske kolonister til, ligesom det skete på samme tid i Østholsten. Gradvis blev øen omorganiseret efter tyske principper, og tysk sprog fortrængte det slaviske. I Kong Valdemars Jordebog fra 1231 tales om saksiske og slaviske landsbyer, men i 1300-tallet er der ikke længere spor af slavisk sprog på øen.

Bortset fra korte perioder var øen direkte under kongerne til et stykke ind i 1300-tallet, og 1320 eller 1321 gav Kong Christoffer 1. øen en egen landret. Christoffer havde imidlertid lovet sin halvbror, Grev Johan 'den Milde' af Holsten-Pløn øen som tak for støtte til hans valg som konge. Det glemte han nu, men i 1326 blev Christoffer afsat og barnehertugen Valdemar af Sønderjylland formelt udnævnt til konge. I hans navn blev Grev Gerhard af Holsten-Rendsborg forlenet med Sønderjylland og Johan med Femern.

Valdemar Atterdag erobrede øen i 1358, men mistede den snart igen til

Grev Johan, og da Pløn-grenen af de holstenske grever uddøde i 1390, gik Femern ligesom dens øvrige besiddelser til Rendsborg-grenen. Dens leder var da nogle få år tidligere blevet hertug af Slesvig, som Sønderjylland nu hed. Fra 1390 var det dermed samme herre, som rådede over både Slesvig og Femern, men stadig som to adskilte len af den danske krone.

Erik af Pommern søgte at vinde dem begge tilbage, og det førte til et meget voldeligt angreb på Femern i 1420. Allerede i 1424 erobrede holstenerne dog øen igen. I 1460 fulgte Femern i praksis med Slesvig og Holsten, da Christian 1. blev valgt som hertug og greve, og 1490 indgik Femern i delingen af Hertugdømmerne mellem Kong Hans og Hertug Frederik. Ved den lejlighed fik kongen Femern. Ved næste deling af Hertugdømmerne i 1544 gik Femern til Hans den Ældre og efter hans død i 1580 til Gottorperne, som havde øen til 1713.

I hele denne periode omtales Femern som et land for sig, der fulgte med Slesvig, men som ikke var del af hertugdømmet. Ved forleneringer og i tilsvarende officielle sammenhænge talte man om "Hertugdømmet Slesvig og Landet Femern". I 1658 blev den gottorpske hertug erklæret suveræn for sine besiddelser i "Hertugdømmet Slesvig og øen Femern". Det blev enden på Femerns formelle stilling som særligt dansk len. I 1713/20 blev øen regnet for en del af det gottorpske Slesvig, som kongen nu kunne lægge under sig - og fra da af slet og ret som et landskab inden for Slesvig. ■